

**Globalització i migració:
les dones musulmanes
immigrants a Europa.**

***Globalización y migración:
las mujeres musulmanas
inmigrantes en Europa.***

**Govern
de les Illes Balears**

ÍNDEX
ÍNDICE

Introducció	5
Globalització i migració	11
Consolidació del model neoliberal als països desenvolupats	11
Que passa amb els països en desenvolupament?	13
Les desigualtats a escala internacional	14
El fenomen migratori no és nou	20
Un esforç de memòria: Espanya ha estat un país d'emigració	23
El fenomen migratori: algunes dades i característiques	27
Migració i gènere	31
Qui són elles?	33
Les immigrants a Espanya	39
Les dones immigrants marroquines.	44
Quins efectes té la política d'ajust estructural en la vida de les dones al Marroc?	51
Les dones immigrants musulmanes: una història inacabada de discriminacions i exclusions	54
Què és l'islam?	56
Quina és la situació de les dones en els països musulmans?	58
El vel en la religió	62
Vel o vels?	65
El vel de les dones musulmanes a Europa: prohibir o no prohibir?	73
Conclusió	79
Bibliografia	82

<i>Introducción</i>	5
<i>Globalización y migración</i>	11
<i>Consolidación del modelo neo-liberal en los países desarrollados</i>	11
<i>¿Que pasa con los países en desarrollo?</i>	13
<i>Las desigualdades a nivel internacional</i>	14
<i>El fenómeno migratorio no es nuevo</i>	20
<i>Un esfuerzo de memoria: España ha sido un país de emigración</i>	23
<i>El fenómeno migratorio: algunos datos y características</i>	27
<i>Migración y género</i>	31
<i>¿Quiénes son ellas?</i>	33
<i>Las inmigrantes en España</i>	39
<i>Las mujeres inmigrantes marroquíes.</i>	44
<i>¿Qué efectos tiene la Política de Ajuste Estructural en la vida de las mujeres en Marruecos?</i>	51
<i>Las mujeres inmigrantes musulmanas: una historia inacabada de discriminaciones y exclusiones</i>	54
<i>¿Qué es el Islam?</i>	56
<i>¿Cuál es la situación de las mujeres en los países musulmanes?</i>	58
<i>El velo en la religión</i>	62
<i>¿Velo o Velos?</i>	65
<i>El velo de las mujeres musulmanas en Europa: ¿Prohibir o no prohibir?</i>	73
<i>Conclusión</i>	79
<i>Bibliografía</i>	82

INTRODUCCIÓ
INTRODUCCIÓN

La globalització és una nova fase en el desenvolupament de l'economia capitalista. Per ser difosa a escala internacional, aquesta economia necessita consolidar el model neoliberal tant en els països desenvolupats com en els països del Tercer Món.

Una de les principals conseqüències de la globalització és l'augment de les desigualtats en l'àmbit internacional que impliquen emigracions massives cap als països desenvolupats. El món europeu, que ha estat generador d'emigracions durant uns quants segles, es converteix, d'aquesta manera, en un món receptor. Les referències literàries sobre els emigrants dels anys 40, 50 i 60 esmenten l'emigració d'homes que viatgen sols i que no reagrupen la seva família fins a anys més tard. En aquest esquema, les dones —esposes o filles— són immigrants «passives». Això no obstant, també les dones han tingut els seus propis projectes migratoris encara que no han estat visibles durant molt de temps. Les situacions de les immigrants són molt diverses, com són diversos els seus orígens i els seus projectes de migració. Avui dia, les dones musulmanes formen el conjunt majoritari de dones emigrants, amb les turques i les magribines al capdavant. Elles, com d'altres, deixen enrere les seves famílies, a vegades els seus fills, per cercar condicions de vida millors i espais de llibertat que no troben en els seus propis països, encara que la veritat és que s'enfronten amb noves discriminacions i exclusions en els països receptors: polítiques d'integració, treball en sectors no regulats (treball domèstic i indústria del sexe), condicions d'allotjament, desocupació, etc.

La globalización es una nueva fase en el desarrollo de la economía capitalista. Para ser difundida a nivel internacional, esta economía necesita consolidar el modelo neo-liberal tanto en los países desarrollados como en los países del Tercer Mundo.

Una de las principales consecuencias de la globalización es el aumento de las desigualdades a nivel internacional que implican emigraciones masivas hacia los países desarrollados. El mundo europeo que ha sido generador de emigraciones durante varios siglos se convierte, de esta manera, en un mundo receptor. Las referencias literarias sobre los emigrantes de los años 40, 50 y 60 citan la emigración de hombres que viajan solos y que no reagruparían a su familia hasta años más tarde. En este esquema, las mujeres –esposas o hijas– son inmigrantes “pasivas”. Sin embargo, también las mujeres han tenido sus propios proyectos migratorios aunque no han sido visibles durante mucho tiempo. Las situaciones de las inmigrantes son muy diversas como son diversos sus orígenes y sus proyectos de migración. Hoy en día, las mujeres musulmanas forman el conjunto mayoritario de mujeres emigrantes con las turcas y las magrebíes en cabeza. Ellas, como otras, dejan atrás a sus familias, a veces a sus hijos, buscando condiciones de vida mejores y espacios de libertad que no encuentran en sus propios países, aunque lo cierto es que se enfrentan a nuevas discriminaciones y exclusiones en los países receptores: políticas de integración, trabajo en sectores no regulados (trabajo doméstico e industria del sexo), condiciones de alojamiento, paro, etc.

Actualment, la qüestió de la població musulmana obsessiona tots els discursos dels responsables polítics europeus. Aquesta població ha estat anomenada de diferents maneres: indígena, treballador estranger, immigrant, d'origen immigratori, beur, musulmà, i fins i tot, per alguns, terrorista potencial!

Això no obstant, els musulmans europeus són ciutadans europeus. Els musulmans d'Europa representen milions de persones i, en certes ciutats, arriben al 25% de la població. L'islam és, avui en dia, la segona religió a Europa. Però cal anar amb atenció amb les etiquetes: no tots són estrangers, ni àrabs, ni practicants, encara que culturalment i sociològicament siguin considerats com a musulmans. Milions d'ells són de nacionalitat europea i, per tant, ciutadans d'un país membre, sobretot a Alemanya, França, Gran Bretanya, Itàlia, Holanda i Bèlgica. No oblidem tampoc els qui s'han convertit a l'islam.

A França, país de llarga tradició immigratòria, més d'un immigrant de cada tres (36%) és de nacionalitat francesa. La majoria dels immigrants francesos per adquisició són dones (55%).

Actualmente, la cuestión de la población musulmana obsesiona todos los discursos de los responsables políticos europeos. Esta población ha sido nombrada de diferentes maneras: indígena, trabajador extranjero, inmigrante, de origen inmigratorio, "beur", musulmán e incluso, para algunos, ¡terrorista potencial!

No obstante, los musulmanes europeos son ciudadanos europeos. Los musulmanes de Europa representan millones de personas y, en ciertas ciudades, llegan al 25% de la población. El Islam es, hoy en día, la segunda religión en Europa. Pero hay que ir con cuidado con las etiquetas: no todos son extranjeros, ni árabes, ni practicantes, aunque culturalmente y sociológicamente sean considerados como musulmanes. Millones de ellos son de nacionalidad europea y, por lo tanto, ciudadanos de un país miembro, sobre todo en Alemania, Francia, Gran Bretaña, Italia, Holanda y Bélgica. No olvidemos tampoco los que se han convertido al Islam.

En Francia, país de larga tradición inmigratoria, más de un inmigrante de cada tres (36%) es de nacionalidad francesa. La mayoría de los inmigrantes franceses por adquisición son mujeres (55%).

**GLOBALITZACIÓ I MIGRACIÓ:
LES DONES MUSULMANES IMMIGRANTS A EUROPA.
GLOBALIZACIÓN Y MIGRACIÓN:
*LAS MUJERES MUSULMANAS INMIGRANTES EN EUROPA.***

Globalització i migració

“...Per a tots, la globalització és el difícil i irresoluble destí del món, un procés irreversible, un procés que ens afecta a tots de la mateixa mesura. Tots som 'globalitzats', i ser 'globalitzats' significa essencialment el mateix per a tots els qui són 'globalitzats'.

Zygmunt Bauman

La globalització és un dels canvis més profunds que ha conegut l'economia mundial. És un procés amb què es pretén eliminar les barreres físiques i reglamentàries que dificultin la llibertat de circulació de mercaderies i de capitals, i tot allò que suposi alguna traba per a la reproducció del capital (Berzosa, 2002). És un procés que té lloc en del sistema econòmic capitalista. Per això, l'aspecte fonamental de la globalització consisteix a consolidar el model neoliberal a escala mundial, model que s'amplia no tan sols als països desenvolupats sinó també al Tercer Món.

Consolidació del model neoliberal als països desenvolupats

El model neoliberal implica una forta competència en l'àmbit internacional que, amb la facilitat de moure el capital, llança aquest últim a la recerca dels costos de producció més baixos. Això implica una transferència de la producció industrial de treball intensiu dels països industrialitzats a països de salaris baixos i amb menys regulacions laborals i productives. La recerca de mà d'obra barata, abundant, poc exigent i

Globalización y migración

“...Para todos, la globalización es el difícil e irresoluble destino del mundo, un proceso irreversible, un proceso que nos afecta a todos en la misma medida y de la misma manera. Todos estamos siendo globalizados, y ser globalizados significa esencialmente lo mismo para todos los que son globalizados”

Zygmunt Bauman

La globalización es uno de los cambios más profundos que ha conocido la economía mundial. Es un proceso con el que se pretenden eliminar las barreras físicas y reglamentarias que entorpezcan la libertad de circulación de mercancías y de capitales, y todo aquello que suponga alguna traba para la reproducción del capital (Berzosa, 2002). Es un proceso que tiene lugar dentro del sistema económico capitalista. Por eso, el aspecto fundamental de la globalización consiste en la consolidación del modelo neoliberal a nivel mundial. Modelo que se está ampliando no solamente en los países desarrollados sino también en el Tercer Mundo.

Consolidación del modelo neoliberal en los países desarrollados

El modelo neoliberal implica una fuerte competencia en el ámbito internacional que, con la facilidad de la movilidad del capital, lanza a este último a la búsqueda de los costes de producción más bajos. Esto implica una transferencia de la producción industrial de trabajo intensivo de los países industrializados a países de salarios bajos y con menos regulaciones laborales y productivas. La búsqueda de mano de obra barata, abundante, poco

adaptada a tasques rutinàries, ha donat lloc a polítiques de deslocalització d'empreses cap a països en desenvolupament i sobretot a una «nova preferència cap a l'ocupació de dones, especialment en els processos de treball intensiu en què els costos laborals representen una proporció important del total» (Beneria, 1991).

Les empreses, sobretot les petites i mitjanes, que fan un ús intensiu de mà d'obra i que no tenen l'alternativa a l'hora de traslladar les seves operacions a l'estranger, redueixen els seus processos manufacturadors i desregulen i flexibilitzen l'ocupació, la qual cosa implica salaris baixos, condicions perilloses, baix estatus social i, a més, són llocs de treball considerats bruts, perillosos i difícils —dirty, dangerous and difficult jobs (DDD)— (Taran i Geronimi, 4-5). Enfront de l'alternativa que suposa l'assistència social i les assegurances de desocupació, els treballadors locals deixen d'ocupar aquests llocs i són substituïts per la mà d'obra immigrant.

exigente y adaptada a tareas rutinarias ha dado lugar a políticas de deslocalización de empresas hacia países en desarrollo y sobre todo a una "nueva preferencia hacia el empleo de mujeres, especialmente en los procesos de trabajo intensivo en los que los costes laborales representan una proporción importante del total" (Beneria, 1991).

Las empresas, sobre todo las pequeñas y medianas, que hacen un uso intensivo de mano de obra y que no tienen la alternativa de trasladar sus operaciones al extranjero reducen sus procesos manufactureros y desregulan y flexibilizan el empleo. Lo que implica bajos salarios, condiciones peligrosas, bajo estatus social y, además, son puestos de trabajo considerados como sucios, peligrosos y difíciles (dirty, dangerous and difficult jobs - DDD) (Taran y Geronimi : 4-5). Frente a la alternativa que supone la asistencia social y los seguros de desempleo, los trabajadores locales dejan de ocupar estos puestos y son reemplazados por la mano de obra inmigrante.

...són llocs de treball considerats bruts, perillosos i difícils...

...son puestos de trabajo considerados como sucios, peligrosos y difíciles...

Això és, en bona manera, resultat d'un procés que Joan Lacomba denomina la deslocalització de la mà d'obra, en contrast amb la deslocalització d'empreses (Lacomba, 2002: 10).

Ello es, en buena medida, resultado de un proceso que Joan Lacomba denomina la deslocalización de la mano de obra, en contraste con la deslocalización de empresas (Lacomba, 2002: 10).

Que passa amb els països en desenvolupament?

En aquests països, són les institucions internacionals com el Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial les que han tingut un paper important en la difusió del model neoliberal a través de les anomenades polítiques d'ajust estructural (PAE), aplicades a països afectats per la crisi del deute extern. Dit model considera el creixement econòmic com a objectiu del desenvolupament, i dóna importància als indicadors macroeconòmics, sense tenir en compte els costos socials i ecològics ni, per tant, les greus conseqüències socials, especialment per a les capes menys afavorides, sobretot les dones i els infants (Nair, 2003).

Aquestes polítiques, aplicades des dels anys 80 en considerables països en desenvolupament, cerquen deturar el creixement del deute exterior i, per a això, imposen mesures com ara reduccions en la despesa pública i en les barreres comercials, privatització d'empreses públiques, reformats a les polítiques d'imposts i de taxes de canvi, etc.

Les conseqüències que se'n deriven són importants reduccions en l'ocupació pública (essent l'estat el principal ocupador en aquests països); estancament dels salaris; eliminació de subvencions governamentals als aliments i, per tant, augment dels preus, i retalls presupostaris destinats a sectors socials com ara la sanitat i l'educació.

¿Que pasa con los países en desarrollo?

En estos países, son las instituciones internacionales como el Fondo Monetario Internacional y el Banco Mundial las que han jugado un papel importante en la difusión del modelo neoliberal a través de las nominadas Políticas de Ajuste Estructural (PAE), aplicadas a países afectados por la crisis de la deuda externa. Dicho modelo considera el crecimiento económico como objetivo del desarrollo, dando importancia a los indicadores macroeconómicos, sin tener en cuenta los costes sociales y ecológicos ni, por tanto, las graves consecuencias sociales, especialmente para las capas menos favorecidas, sobre todo las mujeres y los niños (Nair, 2003).

Estas políticas, aplicadas desde los años 80 en considerables países en desarrollo buscan detener el crecimiento de la deuda exterior y, para ello, imponen medidas tales como reducciones en el gasto público y en las barreras comerciales, privatización de empresas públicas, reforma en las políticas de impuestos y de tasas de cambio, etc.

Las consecuencias que se derivan son importantes reducciones en el empleo público (siendo el Estado el principal empleador en estos países), estancamiento de los salarios, eliminación de subvenciones gubernamentales a los alimentos y, por lo tanto, aumento de los precios, recortes presupuestarios destinados a sectores sociales como la sanidad y la educación.

Les desigualtats a escala internacional

El model neoliberal implica cada vegada més desigualtats a escala internacional.

En primer lloc, les desigualtats són globals:

- Tres milions de persones viuen amb menys de dos dòlars al dia.
- El 20% de les persones més riques del món tenen el 85% de l'ingrés mundial, mentre que el 20% dels més pobres només disposen de l'1,4%.
- El 1960, el 20% de la població mundial que viu en els països rics tenia uns ingressos 30 vegades superiors al 20% de la població que viu en els països més pobres.
- El 1995, aquesta diferència és 82 vegades superior.
- Més de 800 milions de persones no sacien la fam i prop de 500 milions d'individus sofreixen malnutrició crònica.
- La fortuna de les tres persones més riques del món és superior al PIB acumulat dels 48 països en desenvolupament més pobres.
- Aconseguir la satisfacció universal de les necessitats nutricionals i sanitàries costaria 13 milers de dòlars, a penes el que els habitants dels Estats Units i de la Unió Europea gasten, en un any, en perfums.

Las desigualdades a nivel internacional

El modelo neoliberal implica cada vez más desigualdades a nivel internacional.

En primer lugar, las desigualdades son globales :

- Tres millares de personas viven con menos de dos dólares al día.
- El 20% de las personas más ricas del mundo poseen el 85% del ingreso mundial, mientras que el 20% de los más pobres sólo disponen del 1,4%.
- En 1960, el 20% de la población mundial que vive en los países ricos tenía unos ingresos 30 veces superiores al 20% de la población que vive en los países más pobres.
- En 1995, esta diferencia es 82 veces superior.
- Más de 800 millones de personas no sacian su hambre y cerca de 500 millones de individuos sufren malnutrición crónica.
- La fortuna de las tres personas más ricas del mundo es superior al PIB acumulado de los 48 países en desarrollo más pobres.
- Conseguir la satisfacción universal de las necesidades nutricionales y sanitarias costaría 13 millares de dólares, apenas lo que los habitantes de Estados Unidos y de la Unión Europea gastan, en un año, en perfumes.

- Les transnacionals, tendència essencial del procés de la globalització, absorbeixen el 25% del PIB mundial i a penes donen treball a l'1% de la població activa en els països del Sud.
- *Las transnacionales, tendencia esencial del proceso de la globalización, absorben el 25% del PIB mundial y apenas dan trabajo al 1% de la población activa en los países del Sur.*
- El volum d'operacions de General Motors és superior al PIB de Dinamarca, el d'Exon-Mobil sobrepassa el PIB d'Àustria.
- *El volumen de operaciones de General Motors es superior al PIB de Dinamarca, el de Exon-Mobil sobrepasa el PIB de Austria.*

En segon lloc, les desigualtats afecten més les dones i els infants:

- A escala mundial, el 70% dels pobres són dones. Als països del Sud, el nombre de dones que viuen sota la línia de pobresa ha augmentat un 50% durant els últims trenta anys (un 30% en el cas dels homes). És la feminització de la pobresa una de les conseqüències més greus de la globalització.
- Les dones representen el 67% dels analfabets, compleixen quasi el 70% de les hores de treball, perceben el 10% dels ingressos i només disposen de l'1% de la propietat.
- 500.000 dones moren cada any per complicacions lligades a l'embaràs o al part.
- Més de la meitat dels habitants del Tercer Món (on viu el 80% de la població mundial) té menys de 20 anys. Hi ha 200 milions d'infants amb menys de 5 anys que estan subalimentats i 250 milions d'infants són obligats a treballar.
- 11 milions d'infants moren cada any en el món a causa de malalties que tenen tractament.
- 113 milions d'infants (1 de cada 6) en edat de ser escolaritzats no van a escola, el 97% viuen en els països en desenvolupament.

En segundo lugar, las desigualdades afectan más a las mujeres y a los niños :

- *A nivel mundial, el 70% de los pobres son mujeres. En los países del Sur, el número de mujeres que viven debajo de la línea de pobreza ha aumentado un 50% durante los últimos treinta años (un 30% en el caso de los hombres). Es la feminización de la pobreza, una de las consecuencias más graves de la globalización.*
- *Las mujeres representan el 67% de los analfabetos, cumplen casi el 70% de las horas de trabajo, perciben el 10% de los ingresos y solo disponen del 1% de la propiedad.*
- *500.000 mujeres mueren cada año por complicaciones ligadas al embarazo o al parto.*
- *Más de la mitad de los habitantes en el Tercer Mundo (donde vive el 80% de la población mundial) tiene menos de 20 años. Hay 200 millones de niños con menos de 5 años que están subalimentados y 250 millones de niños son obligados a trabajar.*
- *11 millones de niños mueren cada año en el mundo a causa de enfermedades que tienen tratamiento.*
- *113 millones de niños (1 de cada 6) en edad de ser escolarizados no van a la escuela, el 97% viven en los países en desarrollo.*

Però també una part de la població dels països desenvolupats, cada vegada més important, ha estat afectada pels efectes negatius del model neoliberal. A Europa, aquest model que predica l'ortodòxia pressupostària implica una reducció dels pressuposts públics en detriment dels més pobres i de la classe mitjana. El model implica també la reducció dels ingressos, essencialment els impostos de les empreses i dels particulars. Les conseqüències d'aquestes polítiques són dramàtiques per a la població: augment de la desocupació, estancament dels subsidis i de les prestacions socials com les pensions, augment de les despeses mèdiques, i per tant augment de la pobresa.

França, per exemple, ha reduït els crèdits públics destinats a l'habitatge social en un 8,7% el 2004 (les despeses militars han augmentat un 4%). Avui dia, el 6% de la població europea viu en barraques, les bidonvilles¹. A França, quasi un milió de famílies no tenen habitatge o estan en habitatges en molt males condicions.

A Europa la taxa de pobresa s'eleva al 18%, al Regne Unit la pobresa s'ha triplicat en els 20 darrers anys, al Brasil representa un 36,9%, a Mèxic és d'un 42,3%, i a l'Argentina ha passat entre 1999 i 2001 d'un 19,7% a un 30,3%.

A Bèlgica, un quart dels belgues que viuen sota la línia de pobresa tenen menys de 25 anys. La taxa de pobresa dels francesos de menys de trenta anys s'ha doblat entre els anys 80 i 90 (Bravo, 2004).

Pero también una parte de la población en los países desarrollados, cada vez más importante, ha sido afectada por los efectos negativos del modelo neo-liberal. En Europa, dicho modelo que predica la ortodoxia presupuestaria implica una reducción de los presupuestos públicos en detrimento de los más pobres y de la clase media. El modelo implica también la reducción de los ingresos, esencialmente los impuestos de las empresas y de los particulares. Las consecuencias de estas políticas son dramáticas para la población: aumento del paro, estancamiento de los subsidios y prestaciones sociales como las pensiones, aumento de los gastos médicos y, por lo tanto, aumento de la pobreza.

Francia, por ejemplo, ha reducido los créditos públicos destinados a la vivienda social en un 8,7% en 2004 (los gastos militares han aumentado un 4%). Hoy en día, el 6% de la población europea viven en chabolas "les bidonvilles". En Francia, casi un millón de familias carecen de vivienda o están en viviendas en muy malas condiciones.

En Europa, la tasa de pobreza se eleva al 18%; en el Reino Unido la pobreza se ha triplicado en los 20 últimos años; en Brasil representa un 36,9% ; en Méjico un 42,3% y en Argentina, ha pasado entre 1999 y 2001 de 19,7% a 30,3%.

En Bèlgica, un cuarto de los belgas que viven bajo la línea de pobreza tienen menos de 25 años. La tasa de pobreza de los franceses de menos de treinta años se ha doblado entre los años 80 y 90 (Bravo, 2004).

1. Als països en desenvolupament, el 43% de la població urbana viu en cabanes.

1. En los países en desarrollo, el 43% de la población urbana vive en chabolas.

La pobresa està estretament lligada a la desocupació. Aquesta afecta essencialment els joves, sobretot les dones. Els joves de 15 a 24 anys representen, actualment, prop de la meitat dels aturats en el món (88 milions).

En els països desenvolupats, la tendència global és la terciarització de la població activa: més de dos terços treballen en el sector de serveis. L'ocupació, tant al Nord com al Sud, és un recurs cada vegada més escàs en el món. Enfront d'aquesta situació, el sector informal de l'economia creix de manera notable i provoca la precarietat de l'ocupació.

La globalització de l'economia, la creació d'un mercat de mà d'obra desprotegida, la polarització de les desigualtats i l'avanç dels fenòmens d'exclusió social són els principals generadors de la massivitat de les migracions. Segons el Fons de Població de les Nacions Unides (FNUAP), més de 100 milions de persones es desplacen dels seus llocs d'origen cada any per poder sobreviure. D'aquests, uns 19 milions s'han refugiat a Europa i el procés no ha fet més que començar sempre que es mantinguin les causes que provoquen aquests moviments: un sistema econòmic depredador, sistemes polítics injusts, dictadures, neteja i exterminis ètnics.

La pobreza está estrechamente ligada con el paro. Éste último afecta esencialmente a los jóvenes, sobre todo a las mujeres. Los jóvenes de 15 a 24 años representan, actualmente, cerca de la mitad de los parados en el mundo (88 millones).

En los países desarrollados, la tendencia global es la terciarización de la población activa: más de dos tercios trabajan en el sector de servicios. El empleo, en el Norte como en el Sur, es un recurso cada vez más escaso en el mundo. Frente a esta situación, el sector informal de la economía está creciendo de manera notable provocando la precariedad del empleo.

La globalización de la economía, la creación de un mercado de mano de obra desprotegida, la polarización de las desigualdades y el avance de los fenómenos de exclusión social son los principales generadores de la masividad de las migraciones. Según el Fondo de Población de las Naciones Unidas (FNUAP) más de 100 millones de personas se desplazan de sus lugares de origen cada año para poder sobrevivir. De éstos, unos 19 millones se han refugiado en Europa y el proceso no ha hecho nada más que empezar siempre y cuando se mantengan las causas que provocan estos movimientos: un sistema económico depredador, sistemas políticos injustos, dictaduras, limpieza y exterminios étnicos.

...més de 100 milions de persones es desplacen dels seus llocs d'origen cada any per poder sobreviure.

...más de 100 millones de personas se desplazan de sus lugares de origen cada año para poder sobrevivir.

I aquí reflexionam sobre una de les conclusions a què arriba Joan Lacomba (2002): «Una altra de les debilitats de l'anàlisi sobre les migracions es troba precisament en el fet que els estudis es demanen per què la gent emigra, en comptes de preguntar-se per què la majoria roman en els seus llocs d'origen a pesar de les dificultats amb què s'enfronten.»

Y aquí reflexionemos sobre una de las conclusiones a la que llega Joan Lacomba (2002): «Otra de las debilidades de los análisis sobre las migraciones se encuentra precisamente en que los estudios se preguntan porqué la gente emigra, en lugar de preguntarse por qué la mayoría permanece en sus lugares de origen, a pesar de las dificultades a las que se enfrentan.»

El fenomen migratori no és nou

El fenomen és vell com la humanitat. Els éssers humans s'han mogut d'un costat a l'altre al llarg de la història de la humanitat. En els dos darrers segles, hi va haver importants transvasaments de capital i fluxos migratoris entre el nord d'Europa i Amèrica, tant del Nord i del Sud, així com cap a Austràlia i Nova Zelanda.

Europa ha estat durant molt de temps una àrea històrica d'emigrants i va representar un gran focus emissor. Des de 1800, més de 350 milions de persones han abandonat el seu país d'origen. Quasi la meitat dels emigrants han estat europeus, mentre que, en les darrers dècades, Europa s'ha convertit en un formidable punt receptor.

Enrique López Lara (2002), seguint Castles i Miller (1993), defineix quatre períodes per analitzar els fluxos migratoris:

- Una primera etapa, entre 1750 i 1880, en què uns 30 milions de persones emigren, la qual cosa representa una mitjana de 230.000 a l'any (el 1815, el planeta tenia 1.000 milions d'habitants). En aquesta etapa, els desplaçaments es dirigeixen cap a Amèrica del Nord, tant els realitzats de forma lliure per europeus (14 milions d'emigrants) com els obligatoris o forçats com a conseqüència del tràfic d'esclaus (7 milions de persones), la majoria subsaharians.
- Una segona etapa, entre 1880 i 1940, en la qual es comptabilitzin uns 90 milions d'emigrants, que correspon a l'any a una mitjana d'1.600.000 emigrants (el 1910 la població mundial era d'uns 2.100 milions d'habitants).

El fenómeno migratorio no es nuevo

El fenómeno es viejo como la humanidad. Los seres humanos se han movido de un lado a otro a lo largo de la historia de la humanidad. En los dos últimos siglos, hubo importantes trasvases de capital y flujos migratorios entre el Norte de Europa y América, tanto el Norte y el Sur, así como hacia Australia y Nueva Zelanda.

Europa ha sido durante mucho tiempo un área histórica de emigrantes y representó un gran foco emisor. Desde 1800, más de 350 millones de personas han abandonado su país de origen. Casi la mitad de los emigrantes han sido europeos mientras que, en las últimas décadas, Europa se ha convertido en un formidable punto receptor.

Enrique López Lara (2002), siguiendo a Castles y Miller (1993), define cuatro períodos para analizar los flujos migratorios :

- *Una primera etapa entre 1750 y 1880, unos 30 millones de personas emigran, lo que representa una media de 230.000 al año (en 1815, el planeta contaba con 1.000 millones de habitantes). En esta etapa, los desplazamientos se dirigen hacia América del Norte, tanto los realizados de forma libre por europeos (14 millones de emigrantes) como los obligatorios o forzados, como consecuencia del tráfico de esclavos (7 millones de personas) siendo en su mayoría subsaharianos.*
- *Una segunda etapa entre 1880 y 1940, en la cual se contabilizan unos 90 millones de emigrantes, correspondiendo al año una media de 1.600.000 emigrantes (en 1910, la población mundial era de unos 2.100 millones de habitantes).*

• La quarta etapa se situa entre 1970-1990: uns 120 milions de persones s'han desplaçat durant aquest període, amb una mitjana de 6.000.000 a l'any (el 1980 el món té 4.700 habitants). L'Europa occidental genera 20 milions, el 75% fora de la regió; el nord Àfrica té 17 milions d'emigrants amb un 50% de persones desplaçades fora de la regió. La crisi del petroli (1973), la recessió econòmica, la pressió dels grups conservadors, entre altres causes, varen donar lloc a mesures més restrictives quant a l'emigració. Els països industrialitzats varen anul·lar permisos i renovacions de contractes als treballadors immigrants. Però aquests no se'n varen anar i varen iniciar un procés d'integració familiar, per la qual cosa la immigració va continuar creixent. Al mateix temps, apareixen les polítiques de control a la llibertat de moviment de les persones i el tancament de les fronteres. Dites polítiques afavoreixen l'aparició de mafies especialitzades a dur immigrants, cosa que provoca més vulnerabilitat i exclusió social.

Des d'aquesta darrera època fins ara, la qüestió migratòria ha assolit una dimensió mundial. Al mateix temps es produeix una creixent globalització del capital, de les mercaderies i de les comunicacions. Això no obstant, no hi ha punt de comparació entre els corrents migratoris i la internacionalització dels fluxos de capital. És una de les contradiccions més palpables de la globalització, la restricció a la lliure circulació de les persones (dret reconegut en l'article 13 de la Declaració Universal de Drets Humans) mentre hi ha llibertat de circulació per a les mercaderies i els

• *La cuarta etapa se sitúa entre 1970-1990: unos 120 millones de personas se han desplazado durante este periodo, con una medida de 6.000.000 al año (en 1980, el mundo cuenta con 4.700 millones de habitantes). La Europa occidental genera 20 millones, el 75% fuera de la región; África del Norte tiene 17 millones de emigrantes con un 50% de personas desplazadas fuera de la región. La crisis del petróleo (1973), la recesión económica, la presión de los grupos conservadores, entre otras causas, dieron lugar a medidas más restrictivas en cuanto a la emigración. Los países industrializados fueron anulando permisos y renovaciones de contratos a los trabajadores inmigrantes. Pero, éstos no se fueron e iniciaron un proceso de integración familiar, por lo que la inmigración siguió creciendo. Al mismo tiempo, aparecen las políticas de control a la libertad de movimiento de las personas y el cierre de las fronteras. Dichas políticas favorecen la aparición de mafias especializadas en traer inmigrantes provocándoles una mayor vulnerabilidad y exclusión social.*

Desde esta última época hasta ahora, la cuestión migratoria ha alcanzado una dimensión mundial. Al mismo tiempo se está produciendo una creciente globalización del capital, de las mercancías y de las comunicaciones. No obstante, no hay punto de comparación entre las corrientes migratorias y la internacionalización de los flujos de capital. Es una de las contradicciones más palpables de la globalización, la restricción a la libre circulación de las personas (derecho reconocido en el artículo 13 de la Declaración Universal de Derechos Humanos) mientras hay libertad de circulación para las mercancías y los

capitals. En aquesta contradicció s'expressa la lògica mercantil del model neoliberal, que permet que la humanitat estigui al servei de la producció de béns i de lucre, i no al contrari.

Un esforç de memòria: Espanya ha estat un país d'emigració

El fenomen migratori ha adquirit importància i volum amb el pas del temps i no sempre l'origen ha estat el mateix i, molt menys, la destinació. L'exemple d'Europa és revelador, ja que ha passat de ser origen d'emigrants a punt de destinació. El sud d'Europa ha estat, fins als anys 70, un món generador de migracions dins i fora de la conca mediterrània.

Des d'Itàlia, entre 1860 i 1970, varen partir uns 25 milions d'emigrants. Des d'Espanya, varen ser uns 7 milions. Entre 1962 i 1975, els italians han constituït la primera població emigrant (32%) per davant dels espanyols, els polonesos i els algerians².

En el segle XIX, els espanyols varen emigrar rumb a Amèrica, on trobarien treball, salaris, riquesa i sòl, i es varen dirigir sobretot cap a l'Argentina, Mèxic, Cuba i altres països del d'Amèrica Central. Després dels primers 15 anys del segle XX, Espanya havia perdut quasi el 20% de la població. El país comptava amb a penes 19 milions d'habitants i al voltant d'1.800.000 persones havien emigrat³.

capitales. En esta contradicción se expresa la lógica mercantil del modelo neo-liberal, permitiendo que la humanidad esté al servicio de la producción de bienes y de lucro, y no al contrario.

Un esfuerzo de memoria: España ha sido un país de emigración

El fenómeno migratorio ha adquirido importancia y volumen con el paso del tiempo y no siempre el origen ha sido el mismo y, mucho menos, el destino. El ejemplo de Europa es revelador, ya que ha pasado de ser origen de emigrantes a punto de destino. La Europa del Sur ha sido, hasta los años 70, un mundo generador de migraciones dentro y fuera de la cuenca mediterránea.

Desde Italia, entre 1860 y 1970, partieron unos 25 millones de emigrantes. Desde España, fueron unos 7 millones. Entre 1962 y 1975, los italianos han constituido la primera población emigrante (32%) por delante de los españoles, los polacos y los argelinos².

En el siglo XIX, los españoles emigraron rumbo a América donde encontrarían trabajo, salarios, riqueza y suelo, dirigiéndose sobre todo hacia la República Argentina, Méjico, Cuba y otros países del Centro de América. Después de los primeros 15 años del siglo XX, España había perdido casi el 20% de su población. El país contaba con apenas 19 millones de habitantes y alrededor de 1.800.000 personas habían emigrado³.

2. Pàgina web : www.premier-ministre.gouv.fr "L'immigration en France" par Emmanuel Peignard. Juillet 2001

3. Pàgina Web del Senado: <http://www.senado.es/boletines/D0281.html>

“Desde antes del amanecer están los emigrantes en la cubierta del vapor. No han podido conciliar el sueño en toda la noche con la ansiedad, con el ardiente deseo de contemplar la tierra prometida. Algunos sufrieron horriblemente durante los largos días de viaje. Desgarrados, tristes, la cabeza dolorida y las bascas del mareo en el estómago, creyeron perecer. Jamás habían visto el mar. El médico del barco protesta. El del país contesta despectivo. Los infelices que están por reconocer se miran con espanto. ¡Qué espantosa sed, qué calor horrible! Los pobres emigrantes, llevado y traídos, no pueden sostenerse de cansancio. Todavía les falta desfilar ente los individuos de la inmigración. Al final, unos consiguen desembarcar y otros son conducidos a Tiscornia, custodiados como delincuentes. El baño de ducha les espera y una asquerosa bazofia de arroz y garbanzos. Y así hacen su entrada los emigrantes en las pródigas tierras, donde unos ganarían la vida y otros ganarían la muerte.”

Paraules de Constantino Piquer, emigrant espanyol, citat per Miguel Barnet en la seva novel·la Gallego, en què relata les odisses de l'emigració espanyola a Cuba: 27 d'octubre de 1917. (Desenvolupament i Solidaritat, 2002)

“Desde antes del amanecer están los emigrantes en la cubierta del vapor. No han podido conciliar el sueño en toda la noche con la ansiedad, con el ardiente deseo de contemplar la tierra prometida. Algunos sufrieron horriblemente durante los largos días de viaje. Desgarrados, tristes, la cabeza dolorida y las bascas del mareo en el estómago, creyeron perecer. Jamás habían visto el mar. El médico del barco protesta. El del país contesta despectivo. Los infelices que están por reconocer se miran con espanto. ¡Qué espantosa sed, qué calor horrible! Los pobres emigrantes, llevado y traídos, no pueden sostenerse de cansancio. Todavía les falta desfilar ente los individuos de la inmigración. Al final, unos consiguen desembarcar y otros son conducidos a Tiscornia, custodiados como delincuentes. El baño de ducha les espera y una asquerosa bazofia de arroz y garbanzos. Y así hacen su entrada los emigrantes en las pródigas tierras, donde unos ganarían la vida y otros ganarían la muerte.”

Palabras de Constantino Piquer, emigrante español, citado por Miguel Barnet en su novela Gallego, relatando las odiseas de la emigración española a Cuba: 27 de Octubre de 1917. (Desarrollo y Solidaridad, 2002)

Y así hacen su entrada los emigrantes en las pródigas tierras, donde unos ganarían la vida y otros ganarían la muerte.”

Y así hacen su entrada los emigrantes en las pródigas tierras, donde unos ganarían la vida y otros ganarían la muerte.”

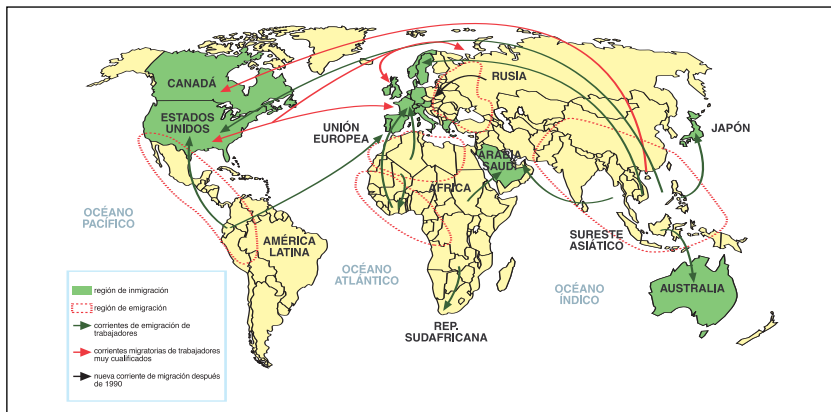
També en el segle XX hi va haver emigració espanyola cap a països industrialitzats d'Europa on hi havia necessitat de mà d'obra no gaire qualificada. Els emigrants espanyols i italians varen recalar en països com França, Holanda, Bèlgica o Alemanya on, al seu dia, es varen produir les mateixes reaccions d'opinió que, anys més tard, es produïren a Espanya respecte dels magribins o subsaharians.

Els espanyols es varen dirigir també al Magrib. En el segle XVII, 350.000 moriscs varen desembarcar en el nord d'Àfrica arran que Felip III els expulsàs el 1609. Centenars de milers de treballadors espanyols varen acompanyar l'expansió colonial francoespanyola al Magrib a partir de 1830. El 1931, la colònia espanyola a Algèria, particularment a l'Oranesado, ocupada en el camp agrícola, es xifrava en 350.000 i procedia de la Comunitat Valenciana, Múrcia i les Balears.

También, en el siglo XX, hubo emigración española hacia países industrializados de Europa donde había necesidad de mano de obra no muy cualificada. Los emigrantes españoles e italianos recalaban en países como Francia, Holanda, Bélgica o Alemania donde, en su día, se produjeron las mismas reacciones de opinión que, años más tarde, se producirían en España respecto a los magrebíes o subsaharianos.

Los españoles se dirigieron también al Magreb. En el siglo XVII, 350.000 moriscos desembarcaron en el Norte de África a raíz de su expulsión en 1609 por Felipe III. Centenares de miles de trabajadores españoles acompañaron la expansión colonial franco-española en el Magreb a partir de 1830. En 1931, la colonia española en Argelia, particularmente en el Oranesado, empleada en el campo agrícola, se cifraba en 350.000 y procedían de la Comunidad Valenciana, Murcia y Baleares.

LES MIGRACIONS INTERNACIONALS DE TREBALL LAS MIGRACIONES INTERNACIONALES DE TRABAJO

Segons Bernabé López García, la regió d'Orà a Algèria i el nord del Marroc varen acollir entre 30 i 45% dels emigrants espanyols durant els anys 40 i 50 (Desenvolupament i Solidaritat, 2002).

En el transcurs de l'èxode polític, 400.000 espanyols varen anar a França, 30.000 al continent americà (Mèxic fou el país preferit), 20.000 al nord d'Àfrica i 3.000 varen emprendre viatge cap a la Rússia soviètica. Grans reserves econòmiques varen entrar a Espanya procedents de l'estalvi dels emigrants, les quals varen ser superiors a l'exportació del país d'aquells anys. Els ingressos dels emigrants i el turisme varen ser la base del desenvolupament d'Espanya⁴.

Según Bernabé López García, la región de Oran en Argelia y el Norte de Marruecos acogieron entre 30 y 45% de los emigrantes españoles, durante los años 40 y 50 (Desarrollo y Solidaridad, 2002).

En el transcurso del éxodo político, 400.000 españoles fueron a Francia, 30.000 al continente americano (siendo Méjico el país preferido), 20.000 al Norte de África y 3.000 emprendieron viaje hacia la Rusia soviética. Sustantivas reservas económicas entraron en España procedentes del ahorro de los emigrantes, superiores a la exportación del país de aquellos años. Los ingresos de los emigrantes y el turismo fueron la base del desarrollo de España⁴.

Els ingressos dels emigrants i el turisme varen ser la base del desenvolupament d'Espanya.

Los ingresos de los emigrantes y el turismo fueron la base del desarrollo de España.

Això no obstant, tant Espanya com Itàlia són actualment països receptors d'immigrants amb una política d'immigració molt restrictiva i sense recordar el seu passat de país emigrant.

Sin embargo, tanto España como Italia, son actualmente países receptores de inmigrantes con una política de inmigración muy restrictiva y sin recordar su pasado de país emigrante.

El catedràtic Juan Torres López d'economia aplicada a la Universitat de Màlaga escriu: «Els immigrants són ara el que fa uns anys eren els nostres pares, els nostres majors o els nostres familiars i amics a França, a Alemanya o a Suècia. Els immigrants són també nosaltres.»⁵

El Catedrático Juan Torres López de Economía Aplicada en la Universidad de Málaga escribe: "Los inmigrantes son ahora lo que hace unos años eran nuestros padres, nuestros abuelos o nuestros familiares y amigos en Francia, en Alemania o en Suecia. Los inmigrantes, son también nosotros."⁵

4. pagina Web del Senado, ob.cit.

5. Pagina Web de la Asociación Pro-Derechos : www.apdha.org

Espanya no tan sols ha estat un poble d'emigrants en el passat. El 2001, 1.413.353 espanyols es trobaven fora d'Espanya com a immigrants, a la Unió Europea (35%), a la resta d'Europa (10%), a Amèrica del Sud (40%), a Amèrica del Nord (quasi 8,6%), a Amèrica Central (3,6%), a Oceania (més d'1,2%) i a Àfrica i Àsia (0,9% i 0,7% respectivament)⁶.

España no solo ha sido un pueblo de emigrantes en el pasado. En el 2001, 1.413.353 españoles se encontraban fuera de España como inmigrantes, en la Unión Europea (35%), en el resto de Europa (10%), en América del Sur (40%), en América del Norte (casi 8,6%), en América Central (3,6%), en Oceanía (más del 1,2%) y en África y Asia (0,9% y 0,7% respectivamente)⁶.

L'ACTUALITAT DE LES CORRENTS MIGRATÒRIES CAP EUROPA LA ACTUALIDAD DE LAS CORRIENTES MIGRATORIAS HACIA EUROPA

El fenomen migratori: algunes dades i característiques

A escala internacional, l'any 2000, el món té uns 6.000 milions d'habitants, dels quals els emigrants representen un 3%, i entre l'1,2 i 1,3% del mercat de treball mundial. Els països del Sud predominen com a focus d'emigració, ja que aproximadament un 75% dels emigrants procedeixen d'aquests països.

El fenómeno migratorio: algunos datos y características

A nivel internacional, en el año 2000, el mundo cuenta con unos 6.000 millones de habitantes, de los cuales los emigrantes representan un 3%, y entre el 1,2 y 1,3% del mercado de trabajo mundial. Los países del Sur predominan como foco de emigración, ya que aproximadamente un 75% de los emigrantes proceden de estos países.

6. Fuente : Registro de Matricula de residentes de los Consulados Españoles. Ministerio de AA.EE. <http://www.mae.es/>.

6. Font: Registre de Matricula de Residents dels Consolats Espanyols, Ministeri d'Afers Exteriors. <http://www.mae.es/>.

Segons la divisió de població de les Nacions Unides, l'evolució del nombre de migrants internacionals a llarg termini que resideix en un país estranger és la següent:

Según la División de Población de las Naciones Unidas, la evolución del número de migrantes internacionales a largo plazo que reside en un país extranjero es la siguiente:

Evolució de la migració internacional entre 1965-2003 *Evolución de la migración internacional entre 1965 - 2003*

Any / Año	Nombre de migrants (en milions) Número de migrantes (en millones)
1965	75
1975	84
1985	105
1990 *	120
2000	150 **
2003	175

Font: Elaborat a partir de dades recollides a Lacomba, 2000 /

Fuente: Elaborado a partir de datos recogidos en Lacomba, 2000

* Últim any de què es disposa d'estadístiques internacionals detallades /

* Último año del que se dispone de estadísticas internacionales detalladas

** Estimació / ** *Estimación*

Dels 175 milions de migrants l'any 2003, 35 viuen als Estats Units i 13,5 a Rússia. La Unió Europea té en l'actualitat 19 milions d'immigrants—sis milions dels quals són ciutadans comunitaris— sobre un total de 370 milions d'habitants, la qual cosa representa el 5,1% de la seva població. Alemanya se situa com a primer país acollidor d'immigrants, amb 7.300.000 estrangers, el 8,6% dels habitants; França té 3.300.000 immigrants, que representen el 5,6% de la població; Itàlia té 2.200.000 immigrants, la qual cosa suposa el 3,8% de la població. A Espanya, el nombre d'immigrants s'eleva a 1.977.946, segons la revisió del padró d'habitants de 2002, o sigui, el 4,7% dels empadronats (Viruela i Domingo, 2002). Bèlgica i Àustria tenen 900.000 i 700.000 immigrants respectivament.

De los 175 millones de migrantes en el año 2003, 35 de ellos viven en los Estados Unidos y 13,5 en Rusia. La Unión Europea cuenta en la actualidad con 19 millones de inmigrantes (de ellos seis millones son ciudadanos comunitarios) sobre un total de 370 millones de habitantes, lo que representa el 5,1% de su población. Alemania se sitúa como primer país "acogedor" de inmigrantes con 7.300.000 extranjeros, el 8,6% de los habitantes; Francia cuenta con 3.300.000 inmigrantes que representan el 5,6% de la población; Italia tiene 2.200.000 inmigrantes, lo que supone el 3,8% de la población. En España, el número de inmigrantes se eleva a 1.977.946, según la Revisión del Padrón de Habitantes de 2002, o sea el 4,7% de los empadronados (Viruela y Domingo, 2002). Bélgica y Austria cuentan con 900.000 y 700.000 inmigrantes respectivamente.

Europa ha convertit la immigració en una necessitat econòmica i, al mateix temps, en un problema sociopolític. El punt de vista polític respecte de la immigració a Europa és aprofitat des dels partits d'extrema dreta, que fan del tema el seu principal instrument de propaganda. Els altres partits, de diferents tendències, no es molesten a recuperar el discurs extremista sobre la immigració per seduir una part de l'electorat. No oblidem aquí els resultats de les eleccions presidencials a França el 2002, amb la posició de Jean Marie Le Pen, candidat del partit d'extrema dreta el Front Nacional⁷.

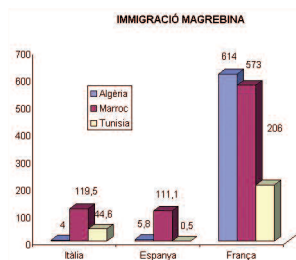
Europa ha convertido la inmigración en una necesidad económica y, al mismo tiempo, en un problema sociopolítico. El punto de vista político respecto a la inmigración en Europa es aprovechado desde los partidos de extrema derecha que hacen del tema su principal instrumento de propaganda. Los otros partidos, de diferentes tendencias, no se molestan en recuperar el discurso extremista sobre la inmigración para seducir a una parte del electorado. No olvidemos aquí los resultados de las elecciones presidenciales en Francia en 2002 con la posición de J.M Le Pen, candidato del partido de extrema derecha el Frente Nacional⁷.

Es calcula que l'any 2001 l'import total de les remeses monetàries dels migrants cap als seus països varen ser d'uns 72 milers de dòlars (Emma Bravo, 2004). Per a alguns països, l'import d'aquestes transferències representen entre el 8 i el 14% del producte interior brut

(PIB). A Amèrica Llatina, més del 80% d'aquests enviaments són utilitzats per a l'alimentació. Certes regions del Tercer Món reben més donacions per part dels seus emigrants que el que entra com a donacions de l'ajuda per al desenvolupament (APD) bilateral. Al mateix temps, aquestes transferències són una font de grans beneficis per als bancs. S'estima que per enviar 72 milers de dòlars cap a països en desenvolupament l'any 2001 els migrants han hagut de pagar 12

Se calcula que, en el año 2001, el importe total de las remesas monetarias de los migrantes hacia sus países alcanzaron unos 72 millares de dólares (Emma Bravo,). Para algunos países, el importe de estas transferencias representan entre el 8 y el 14% del Producto Interior Bruto

(PIB). En América Latina, más del 80% de estos envíos son utilizados para la alimentación. Ciertas regiones del Tercer Mundo reciben más donaciones por parte de sus emigrantes que lo que entra como donaciones de la Ayuda Para el Desarrollo (APD) bilateral. Al mismo tiempo, estas transferencias son una fuente de grandes beneficios para los bancos. Se estima que por enviar 72 millares de dólares hacia países en desarrollo, en el año 2001, los migrantes han tenido que pagar 12 millares de

*Dades referides a Espanya, 1997; França i Itàlia 1996
Font ICM, apartir de Anuario Estadístico de Extranjería (1997) ; Giubilaro (1997); Sopemi (1996)

7. J. M. Le Pen es va situar en la segona posició darrere de J. Chirac, i va derrotar L. Jospin, candidat del Partit Socialista.

7. J.M. Le Pen se situó en la segunda posición detrás de J. Chirac, derrotando a L. Jospin, candidato del Partido Socialista.

milers de dòlars. En altres termes, els bancs es queden entre el 7 i el 18% de l'import enviat pels migrants.

Les migracions, com hem vist, han adquirit molta importància i volum, han canviat amb el temps els països d'origen i destinació i han variat les característiques que li són pròpies. Stephen Castles atribueix quatre característiques fonamentals als moviments de població actuals en la seva obra *The age of Migration*:

- La internacionalització de les migracions: cada vegada hi ha més països afectats pels moviments migratoris.
- L'acceleració de les migracions: el creixement en volum.
- La diferenciació de les migracions: la major part dels països ja no tenen un sol tipus de migració.
- La feminització de les migracions: el paper, cada vegada més important, de les dones en els fluxos migratoris internacionals.

dólares. En otros términos, los bancos se quedan entre el 7 y el 18% del importe enviado por los migrantes.

*Las migraciones, como hemos visto, han adquirido mucha importancia y volumen, cambiado con el tiempo los países de origen y destino y variando las características que le son propias. Stephen Castles atribuye cuatro características fundamentales a los movimientos de población actuales en su obra *The age of Migration*:*

- *La internacionalización de las migraciones: cada vez hay más países afectados por los movimientos migratorios.*
- *La aceleración de las migraciones: el crecimiento en volumen.*
- *La diferenciación de las migraciones: la mayor parte de los países ya no tienen un solo tipo de migración.*
- *La feminización de las migraciones: el papel, cada vez mayor, de las mujeres en los flujos migratorios internacionales.*

...la major part dels països ja no tenen un sol tipus de migració.

...la mayor parte de los países ya no tienen un solo tipo de migración.

Aquesta darrera característica, la feminització de les migracions, és el resultat, entre d'altres, de la feminització de la pobresa agreujada per l'aplicació de les polítiques d'ajust estructural que imposen les institucions financeres internacionals (Fons Monetari Internacional i Banc Mundial). Aquestes noves polítiques de competitivitat, de privatització i de liberalització tenen greus conseqüències sobre la població

Esta última característica, la feminización de las migraciones, es el resultado, entre otros, de la feminización de la pobreza agravada por la aplicación de las Políticas de Ajuste Estructural que imponen las instituciones financieras internacionales (Fondo Monetario Internacional y Banco Mundial). Estas nuevas políticas de competitividad, de privatización y de liberalización tienen graves consecuencias sobre la población femenina y la población

femenina i la població infantil. Les dones treballen més temps, guanyen menys i no tenen accés a la formació ni als crèdits. En el si de les famílies, elles compensen els dèficits dels serveis públics i, sovint, en situació de pobresa extrema, són l'únic suport familiar.

Veurem més endavant un exemple de les repercussions d'aquestes polítiques sobre la situació de les dones al Marroc.

Migració i gènere

“...com a dona no tinc pàtria.
Com a dona no vull pàtria.
Com a dona la meva pàtria és el món sencer”

Virginia Woolf

Aquesta part té com a principal objectiu fer visible la situació de les dones migrants, oblidades tant per la història com per les estadístiques. Segons l'antropòloga Carmen Gregorio Gil, «Les dones no tan sols han estat oblidades quan eren numèricament menys importants que els homes: algunes autores han detectat que fins i tot en moviments migratoris en què la composició femenina és més important que la masculina aquestes també han estat invisibilitzades. Aquest ordre de coses no és sinó fruit d'una ideologia que invisibilitza el protagonisme de les dones en aquells espais diferents del privat o domèstic a què sol reduir-se el radi d'acció de les dones» (Pérez, 2003).

Les diferents teories existents explicatives del procés migratori han ignorat, durant molt de temps, l'element de gènere. Fins als anys 70, el gènere no ha estat considerat com un element

infantil. Las mujeres trabajan más tiempo, ganan menos y no tienen acceso a la formación ni a los créditos. En el seno de las familias, ellas compensan los déficits de los servicios públicos y, a menudo, en situación de pobreza extrema, son el único sustento familiar.

Veremos más adelante, un ejemplo de las repercusiones de estas políticas sobre la situación de las mujeres en Marruecos.

Migración y género

“...como mujer no tengo patria.
Como mujer no quiero patria.
Como mujer mi patria es el mundo entero”

Virginia Woolf

Esta parte tiene como principal objetivo visibilizar la situación de las mujeres migrantes, olvidadas tanto por la historia como por las estadísticas. Según la antropóloga Carmen Gregorio Gil, “las mujeres no sólo han sido olvidadas cuando eran numéricamente menos importantes que los hombres: algunas autoras han detectado que incluso en movimientos migratorios donde la composición femenina es más importante que la masculina éstas también han sido invisibilizadas. Este orden de cosas no es sino fruto de una ideología que invisibiliza el protagonismo de las mujeres en aquellos espacios diferentes del privado o doméstico al que suele reducirse el radio de acción de las mujeres.” (Pérez, 2003).

Las diferentes teorías existentes explicativas del proceso migratorio han ignorado, durante mucho tiempo, el elemento de “género”. Hasta los años 70, el género no ha sido considerado como un ele-

analític en els estudis de les migracions perquè les dones o eren invisibles o eren tractades com a dependents dels homes sense tenir una identitat individual.

L'emigració ha estat considerada com un fenomen exclusivament masculí i és l'home el que inicia el procés migratori i, ja una vegada assentat, emprèn el reagrupament familiar. Les dones, segons aquest esquema, es desplacen seguint el responsable masculí del seu grup familiar. El seu paper seria el d'esposes, mares o filles. En arribar al país d'acollida, és confinada en l'esfera domèstica, sense professió i sense participació en la vida pública. Aquesta imatge reductora de les dones migrants no reconeix que les dones puguin tenir projecte migratori propi, però sosté que, en el cas que el tinguessin, el durien a terme per millorar la vida dels seus familiars i no la pròpia. Tampoc no reconeix el paper important que tenen en la integració⁸ de la seva família en la societat receptora. Elles exerceixen un paper important no tan sols en la reconstrucció de la cultura d'origen sinó també reinventant la tradició segons les seves aspiracions presents.

La realitat desmenteix la percepció que la immigració és cosa d'homes. Les dones no són només un complement de les migracions masculines, sinó que són també (i en alguns casos de forma principal) agents autònoms dels fluxos migratoris transnacionals.

mento analítico en los estudios de las migraciones porque las mujeres o eran invisibles o eran tratadas como dependientes de los varones sin tener una identidad individual.

La emigración ha sido considerada como un fenómeno exclusivamente masculino y es, el hombre, el que inicia el proceso migratorio y, ya una vez asentado, emprende el reagrupamiento familiar. Las mujeres, según este esquema, se desplazan siguiendo al responsable masculino de su grupo familiar. Su papel sería el de esposas, madres o hijas. Al llegar al país de acogida, es confinada en la esfera doméstica, sin profesión y sin participación en la vida pública. Esta imagen reductora de las mujeres migrantes no reconoce que las mujeres puedan tener proyecto migratorio propio pero sostiene que, en el caso que lo tuvieran, lo harían para mejorar la vida de sus familiares y no la propia. Tampoco reconoce el papel importante que tienen en la integración⁸ de su familia en la sociedad receptora. Ellas desempeñan un papel importante no solamente en la reconstrucción de la cultura de origen sino también "reinventando" la tradición en función de sus aspiraciones presentes.

La realidad desmiente la percepción de que la inmigración es "cosa de hombres". Las mujeres no son sólo un "complemento" de las migraciones masculinas, sino que son también (y en algunos casos de forma principal) agentes autónomas de los flujos migratorios transnacionales.

8. La paraula integració és objecte de diverses controvèrsies, i és, sobretot, portadora d'un esperit paternalista i eurocentrista.

8. La palabra "integración" está sujeta a varias controversias y es, sobre todo, portadora de un espíritu paternalista y eurocentrista.

Qui són elles?

Un informe de Nacions Unides estima que en la dècada dels 80 les dones eren quasi la meitat dels migrants internacionals a tot el món, concretament el 48%.

El problema dels refugiats és un altre. S'estima que hi ha al voltant de 23 milions de persones refugiades en el món i altres 26 milions de víctimes dels desplaçaments de la població dins dels seus propis països, a causa, principalment, de situacions de guerra o genocidi. Les dones i les nines representen el 80% dels refugiats en el món (Human Rights Watch, 1995). Guerres civils en països com Bòsnia, Albània, Algèria, Txetxènia o Sudan actualment s'han saldat amb un gran nombre de refugiats i una gran demanda d'asil polític en els països europeus. A molts d'ells s'ha denegat l'entrada en el territori europeu o se'ls ha mantingut en condicions inhumanes. Per exemple, a Gran Bretanya, milers de sol·licitants d'asil, de refugiats i d'immigrants considerats en situació irregular han estat emprisonats sense cap tipus de judici (camp de Campsfield, prop d'Oxford, camps a Alemanya). Les dones tenen més dificultats per obtenir l'estatut de refugiades a causa, en bona part, de les condicions exigides. La definició de refugiat no té en compte la possibilitat que hi pugui haver dones amb aques-

¿Quiénes son ellas?

Un informe de Naciones Unidas estima que en la década de los 80, las mujeres eran casi la mitad de los migrantes internacionales en todo el mundo, concretamente el 48%.

El problema de los refugiados es otro. Se estima que hay alrededor de 23 millones de personas refugiadas en el mundo y otros 26 millones de víctimas de los desplazamientos de la población dentro de sus propios países, debido principalmente a situaciones de guerra o genocidio. Las mujeres y las niñas representan el 80% de los refugiados en el mundo (Human Rights Watch, 1995). Guerras civiles en países como Bosnia, Albania, Argelia, Chechenia o Sudán actualmente, se ha saldato con un gran número de refugiados y una gran demanda de asilo político en los países europeos. A muchos de ellos se les ha denegado la entrada en el territorio europeo o se les ha mantenido en condiciones inhumanas. Por ejemplo, en Gran Bretaña, miles de solicitantes de asilo, de refugiados e inmigrantes considerados en situación irregular han sido encarcelados sin ningún tipo de juicio (Campo de Campsfield, cerca de Oxford, campos en Alemania). Las mujeres tienen más dificultades en obtener el estatuto de refugiadas debido, en gran parte, a las condiciones exigidas. La definición de refugiado no tiene en cuenta la posibilidad de que pueda haber mujeres con estas necesida-

tes necessitats. És una definició restringida⁹ que no té en compte la violència que sofreixen les dones, sobretot les que transgredeixen valors morals de la comunitat, fet freqüent en els països islàmics. Diversos moviments i associacions, com el Lobby Europeu de Dones, reivindiquen el reconeixement concret de la violència específica cap a les dones¹⁰. Els estats d'Occident condemnen alt i fort les pràctiques discriminatòries cap a les dones, però després les abandonen a la seva sort. La proliferació de discriminacions flagrants, persecucions polítiques o religioses, violència domèstica, matrimonis forçats, mutilacions sexuals i violacions (especialment en els conflictes armats) no pareixen ser arguments suficients per canviar aquesta situació. Tot i això, moltes dones abandonen el seu país d'origen malgrat que coneixen les dificultats de ser acollides en un país europeu.

des. Es una definición restringida⁹ que no tiene en cuenta la violencia que sufren las mujeres, sobre todo las que transgreden valores morales de la comunidad, hecho frecuente en los países islámicos. Varios movimientos y asociaciones, como el Lobby Europeo de Mujeres, reivindican el reconocimiento concreto de la violencia específica hacia las mujeres¹⁰. Los estados de Occidente condenan alto y fuerte las prácticas discriminatorias hacia las mujeres pero después las abandonan a su suerte. La proliferación de discriminaciones flagrantes, persecuciones políticas o religiosas, violencia doméstica, matrimonios forzados, mutilaciones sexuales y violaciones (especialmente en los conflictos armados) no parecen constituir argumentos suficientes para cambiar esta situación. Aún así, muchas mujeres abandonan su país de origen a pesar de que conocen las dificultades de ser acogidas en un país europeo.

9. La Convenció de Nacions Unides relativa a l'estatut de refugiat el defineix com una persona per la qual el temor a la persecució per raons de raça, religió, nacionalitat o pertinença a un grup social o a una tendència política particular està fonamentat.

9. La Convención de Naciones Unidas relativa al estatuto de refugiado define a este como una persona por la cual el temor a la persecución por razones de raza, religión, nacionalidad, de pertenencia a un grupo social o a una tendencia política particular está fundado.

A escala europea, el 45,5 % dels immigrants no comunitaris són dones. En el conjunt de la Unió Europea, les turques constitueixen el grup més important, seguides per les magribines. A França i a Portugal, són, sobretot, nord-africans i subsaharianes; a Espanya les dones nord-africans, llatinoamericanes i filipines representen una gran majoria; al Regne Unit i Dinamarca, les asiàtiques són les més nombroses. El 78% de les migrants no europees viuen en tres països: França, Alemanya i el Regne Unit.

A nivel europeo, el 45,5 % de los inmigrantes no-comunitarios son mujeres. En el conjunto de la Unión Europea, las turcas constituyen el grupo más importante seguidas por las magrebíes. En Francia y en Portugal, son, sobretodo, norte-africanas y subsaharianas; en España las mujeres norte-africanas, latino-americanas y filipinas representan una gran mayoría; en el Reino Unido y Dinamarca, las asiáticas son las más numerosas. El 78% de las migrantes no-europeas viven en tres países: Francia, Alemania y el Reino Unido.

A escala europea, el 45,5 % dels immigrants no comunitaris són dones.

A nivel europeo, el 45,5 % de los inmigrantes no-comunitarios son mujeres.

No és inútil recordar la presència important de les dones immigrants a França a principi del segle XX. Elles representaven el 46% dels immigrants en el cens general de 1911. Encara que aquesta proporció després ha declinat, les dones no han deixat de formar part al llarg dels diferents períodes de fluxos migratoris.

No es inútil recordar la presencia importante de las mujeres inmigrantes en Francia a principios del siglo XX. Ellas representaban el 46% de los inmigrantes en el censo general de 1911. Aunque esta proporción ha declinado después, las mujeres no han dejado de formar parte a lo largo de los diferentes periodos de flujos migratorios.

Les migrants són cada vegada més actives, encara que la seva activitat és menor que la de la resta del conjunt de dones¹¹. Aquesta presència sobre el mercat laboral és un factor fonamental, però no ha d'ocultar la precarietat de les ocupacions que elles tenen. Les oportunitats per accedir a una ocupació legítima són distintes per als homes que per a les dones, a més són treballs amb menors qualificacions i en sectors no regulats, com ara el treball domèstic i la indústria del sexe (Taran i Geronimi, 2003: 11).

Las migrantes son cada vez más activas aunque su actividad es menor que el resto del conjunto de las mujeres¹¹. Esta presencia sobre el mercado laboral es un factor fundamental pero no debe ocultar la precariedad de los empleos que ellas ocupan. Las oportunidades a un empleo legítimo son distintas para los hombres que para las mujeres, siendo además trabajos con menores cualificaciones y en sectores no regulados (trabajo doméstico, industria del sexo) (Taran y Geronimi, 2003:11).

11. A França, la taxes d'activitat són del 57% per a les immigrants i del 61% per al conjunt de les dones.
11. En Francia, la tasas de actividad son de 57% para las inmigrantes y 61% para el conjunto de las mujeres.

A tot Europa, les immigrants no comunitàries treballen en ocupacions mal pagades i poc qualificades, encara que puguin estar ben preparades professionalment. Actualment, la nova onada de dones immigrants prové de l'exURSS i l'exIugoslàvia; es tracta d'una mà d'obra femenina molt qualificada, barata i que alimenta el tràfic de dones.

Entre elles trobam, cada vegada més, metgesses, professores, investigadores, estudiants, dones preparades a la recerca d'un treball a l'altura de les seves competències que hauran de conformar-se amb treballs domèstics o de serveis, poc remunerats i valorats (Blasco, 2003). Algunes d'elles, sobretot les magribines, han nascut, han crescut i s'han format en els països receptors.

Les dones immigrants treballen principalment en els sectors següents: serveis, indústria manufacturera, indústria sexual i serveis domèstics (treball domèstic, neteja i atenció de malalts).

En toda Europa, las inmigrantes no-comunitarias trabajan en empleos mal pagados y poco cualificados, aunque puedan estar bien preparadas profesionalmente. Actualmente, la nueva ola de mujeres inmigrantes proviene de la ex-URSS y la ex-Yugoslavia; se trata de una mano de obra femenina muy cualificada, barata y que alimenta el tráfico de mujeres.

Entre ellas encontramos, cada vez más, médicas, profesoras, investigadoras, estudiantes, mujeres preparadas en busca de un trabajo a la altura de sus competencias que deberán conformarse con trabajos domésticos o de servicios, poco remunerados y valorados (Blasco, 2003). Algunas de ellas, sobre todo las magrebíes, han nacido, crecido y se han formado en los países receptores.

Las mujeres inmigrantes trabajan principalmente en los siguientes sectores: servicios, industria manufacturera, industria sexual y servicios domésticos (trabajo doméstico, limpieza y cuidado de enfermos).

Aquests sectors es consideren marginals en l'estructura ocupacional de la societat i ofereixen condicions de treball precàries.

La prostitució és un dels sectors en què treballen les dones immigrants. L'avaluació del fenomen és difícil. Les indocumentades són les més vulnerables a l'explotació. Alguns autors asseguren que la creació de fronteres externes cada vegada més impenetrables augmenta els beneficis de la gent involucrada en aquest comerç. Aquest fenomen és una aplicació dels principis econòmics bàsics: quant més difícil és l'entrada a un país més alt és el preu. Anita Gradin, excomissària europea, va reconèixer que la política europea d'immigració contribueix al tràfic de dones i que s'han de fir-

Estos sectores se consideran marginales en la estructura ocupacional de la sociedad y ofrecen condiciones de trabajo precarias.

La prostitución es uno de los sectores donde trabajan las mujeres inmigrantes. La evaluación del fenómeno es difícil. Las indocumentadas son las más vulnerables a la explotación. Algunos autores aseguran que la creación de fronteras externas cada vez más impenetrables aumenta los beneficios de la gente involucrada en este comercio. Este fenómeno es una aplicación de los principios económicos básicos: cuando más difícil es la entrada a un país, mayor es el precio. Anita Gradin, ex-Comisaria Europea, reconoció que la política europea de inmigración contribuye al tráfico de mujeres y que se deben

mar acords internacionals per lluitar contra aquest tràfic a força de millorar les condicions de les dones perquè puguin escapar de la immigració il·legal i del tràfic (Balding V.,)¹².

L'Organització Internacional de Migracions estima que aproximadament mig milió de dones han estat víctimes del tràfic.

És important assenyalar com la divisió sexual del treball ha estès la concentració de les dones en certs sectors en àmbits nacionals, amb la migració de la mà d'obra en l'àmbit internacional.

Com hem vist anteriorment, els doblers enviats contribueixen de manera substancial als ingressos en divises en els països d'origen. El 2000, les remeses dels emigrants havien augmentat més del 10% el PIB de Jordània; al Marroc representa el doble dels ingressos del turisme i l'any 2003 les transferències anuals varen ser de 30 milers de dirhems¹³ (10% del PIB). Una altra aportació financera es deriva de la prostitució i del tràfic de dones, doblers que les emigrants envien als seus països d'origen i que, d'altra banda, aprofita l'economia criminal internacional. L'OIM estima que els guanys de la prostitució aconsegueixen 7.000 milions de dòlars a escala mundial. A Itàlia i a França, per exemple, les immigrants constitueixen el 50% de les prostitutes, i generen uns 50 milions d'euros a l'any en el primer país i 1,5 en el segon.

firmar acuerdos internacionales para luchar contra éste, mejorando las condiciones de las mujeres para que puedan escapar de la inmigración ilegal y el tráfico (Balding V.,)¹².

La Organización Internacional de Migraciones estima que aproximadamente medio millón de mujeres han sido víctimas del tráfico.

Es importante señalar aquí como la división sexual del trabajo ha extendido la concentración de las mujeres en ciertos sectores a niveles nacionales, con la migración de la mano de obra a nivel internacional.

Como hemos visto anteriormente, el dinero enviado contribuye de manera sustancial a los ingresos en divisas en los países de origen. En 2000, las remesas de los emigrantes habían aumentado más del 10% el PIB de Jordania; en Marruecos representa el doble de los ingresos del turismo y en el año 2003 las transferencias anuales fueron de 30 millares de dirhams¹³ (10% del PIB). Otro aporte financiero se deriva de la prostitución y el tráfico de mujeres, dinero que las emigrantes envían a sus países de origen y que, por otra parte, aprovecha la economía criminal internacional. La OIM estima que las ganancias de la prostitución alcanzan 7.000 millones de dólares a nivel mundial. En Italia y en Francia, por ejemplo, las inmigrantes constituyen el 50% de las prostitutas, generando unos 50 millones de euros al año en el primer país y 1,5 en el segundo.

12. Val Blading et al., La circulació de dones. Ciutadania, migració i processos d'integració europea. En línia: www.Helsinki.fi/science/xantippa/wes/wes24.html [6 d'agost de 2004].

13. Val Blading y otras. La Circulación de mujeres. Ciudadanía, migración y procesos de integración europea. En línea : www.Helsinki.fi/science/xantippa/wes/wes24.html. Página consultada el 06 de agosto de 2004.

Les immigrants a Espanya

A Espanya, la immigració femenina ha augmentat durant els anys noranta. Les dones representen el 47 % dels residents estrangers, europeus i no europeus (Col·lectiu Ioé). Per continents, s'observa que:

- El conjunt europeu presenta una distribució equilibrada.
- Entre els originaris d'Amèrica, hi ha una marcada majoria femenina. Per exemple, en el cas de la República Dominicana les dones constitueixen el 84%.
- Respecte d'Àfrica, la quantitat d'homes que emigren és més elevada que la de les dones. Per exemple, les dones magribines només representaven el 8% dels registrats a final dels anys 60, per arribar al 30,6% el 1990.

Les dones estrangeres en situació regular representen el 0,5% respecte de la població femenina a Espanya. Les europees representen el 54%, les americanes el 27%, les africanes i les asiàtiques no arriben, per separat, al 10% del total.

Aquestes dones treballen en els serveis domèstics (66,4%), en l'hostaleria (12,3%), en indústries manufactureres (8,4%), en el comerç (3,8%) en l'agromaderia (3,1%) i en altres sectors (6,1%).

Cal assenyalar que en el sector de la neteja hi treballaven, el 1998, unes 276.617 persones, de les quals més de tres quartes parts eren dones (76,8%, autòctones i estrangeres). Això no obstant, en els llocs directius i tècnics — que representaven el 7% del total de

Las inmigrantes en España

En España, la inmigración femenina ha ido creciendo durante los años noventa. Las mujeres representan el 47 % de los residentes extranjeros, europeos y no europeos (Colectivo Ioé). Por continentes, se observa que:

- El conjunto europeo presenta una distribución equilibrada.
- Entre los originarios de América, existe una marcada mayoría femenina. Por ejemplo, en el caso de la República Dominicana, las mujeres constituyen el 84%.
- Respecto a África, los hombres que emigran son muchos más numerosos que las mujeres. Por ejemplo, las mujeres magrebíes sólo representaban el 8% de los registrados a finales de los años 60, para llegar al 30,6% en 1990.

Las mujeres extranjeras en situación regular representan el 0,5% respecto a la población femenina en España. Las europeas representan el 54%, las americanas el 27%, las africanas y las asiáticas no llegan, por separado, al 10% del total.

Estas mujeres trabajan en los servicios domésticos (66,4%), en la hostelería (12,3%), en industrias manufactureras (8,4%), en el comercio (3,8%) en la agromadería (3,1%) y otros (6,1%).

Cabe señalar que en el sector de limpiezas trabajaban, en 1998, unas 276.617 personas de las cuales más de las tres cuartas partes eran mujeres (76,8%, autóctonas y extranjera). Sin embargo, en los puestos directivos y técnicos — que representaban el 7% del total de las plantillas — los

les plantilles— els homes hi estaven sobrerrepresentats (54,6% d'aquests llocs). Les empleades immigrants en el sector de la neteja tenen un nivell educatiu alt en comparació amb les espanyoles. En una enquesta elaborada pel Col·lectiu loé, utilitzant una mostra estadística de 233 dones immigrants no comunitàries i altres 203 dones autòctones ocupades en el mateix sector laboral¹⁴, destaquen els resultats següents: «Les empleades immigrants en el sector de la neteja tenen un nivell de formació acadèmica superior a la mitjana de la població espanyola, una de cada tres netejadores estrangeres té estudis universitaris (almenys iniciats), el 37% els té secundaris, el 25% té estudis primaris i només un 5% són analfabetes.» El nivell d'estudis de les treballadores per països d'origen és el següent:

- Només el 3% de les treballadores espanyoles té estudis superiors i el 25% secundaris, mentre que el 70% té estudis primaris i el 2,5% són analfabetes.
- Les marroquines: el 19% són analfabetes, el 44% té estudis primaris, el 32% secundaris i el 5% universitaris.
- Les dominicanes: el 51% té estudis primaris i el 41% secundaris.
- El 60% de les peruanes té estudis universitaris, el 33% secundaris i el 8% primaris.
- La meitat de les altres immigrants (Equador, Cuba, Filipines...) tenen estudis superiors.

hombres estaban sobrerrepresentados (54,6% de esos puestos). Las empleadas inmigrantes en el sector de limpiezas tienen un nivel educativo alto en comparación con las españolas. En una encuesta elaborada por el Colectivo loé, utilizando una muestra estadística de 233 mujeres inmigrantes no comunitarias y otras 203 mujeres autóctonas ocupadas en el mismo sector laboral¹⁴, destacan los resultados siguientes: "las empleadas inmigrantes en el sector de limpiezas tienen un nivel de formación académica superior a la media de la población española, una de cada tres "limpiadoras" extranjeras tiene estudios universitarios (al menos iniciados), el 37% secundarios, el 25% posee estudios primarios y sólo un 5% son analfabetas." El nivel de estudios de las trabajadoras por países de origen es :

- *Sólo el 3% de las trabajadoras españolas tiene estudios superiores, el 25% secundarios, mientras el 70% posee estudios primarios y el 2,5% son analfabetas.*
- *Las marroquíes: 19% son analfabetas, 44% tiene estudios primarios, 32% secundarios y 5% universitarios.*
- *Las dominicanas: 51% tiene estudios primarios y 41% secundarios.*
- *El 60% de las peruanas tiene estudios universitarios, 33% secundarios y 8% primarios.*
- *La mitad de las otras inmigrantes (Ecuador, Cuba, Filipinas,...) tienen estudios superiores.*

14. L'enquesta s'ha aplicat a les províncies de Madrid, Barcelona i Màlaga, on es concentra el 68,3% de les dones de nacionalitat estrangera donades d'alta en el sector de la neteja.

En línia: www.nodo50.org/loe/MujTraMig.html [2 de setembre de 2004].

14. La encuesta se ha aplicado en las provincias de Madrid, Barcelona y Málaga, donde se concentra el 68,3% de las mujeres de nacionalidad extranjera dadas

Una cop establertes a Espanya, un terç de les immigrants fa cursos de formació en diverses matèries, encara que la majoria d'elles considera que no han estat útils per a la seva inserció laboral. Per nacionalitats, destaquen les dones marroquines que, encara que són les menys preparades i formades, són les que més assisteixen al cursos que es duen a terme a Espanya, amb resultats positius per a la seva inserció laboral en, almenys, una tercera part dels casos.

El 94% de les immigrants s'ocupa de tasques manuals poc qualificades. Només l'1% ocupa llocs de caràcter professional o tècnic i el 4% treballa en llocs de nivell mitjà com a administratives o empleades comercials. El 79% de les dones tenien permís de treball B, d'un any de durada, i el 10% permís C, de 5 anys de durada.

Una vez establecidas en España, un tercio de las inmigrantes realiza cursos de formación en diversas materias, aunque la mayoría de ellas considera que no han sido útiles para su inserción laboral. Por nacionalidades destacan las mujeres marroquíes que, aunque siendo las menos preparadas y formadas, son las que más asisten a los cursos que se llevan a cabo en España, con resultados positivos para su inserción laboral en, al menos, una tercera parte de los casos.

El 94% de las inmigrantes se ocupa de tareas manuales poco cualificadas. Sólo el 1% ocupa puestos de carácter profesional o técnico y el 4% trabaja en puestos de estatus medio como administrativas o empleadas comerciales. El 79% de las mujeres tenían permiso de trabajo "B", de un año de duración y el 10% permiso "C" de 5 años.

Si comparam els anys entre 1992 i 1995 comprovam que l'increment de permisos de treball de les dones llatinoamericanes es va produir bàsicament en el servei domèstic, el de les asiàtiques en l'hostaleria, i en el cas de les magribines en les indústries manufactureres, bàsicament alimentació, tèxtil i confecció (Col·lectiu Ioé).

El salari d'una immigrant a Espanya és un 76% inferior al d'una espanyola. Una dona immigrant treballa 46 hores per setmana mentre que una espanyola treballa 28 hores.

Les dones immigrants són joves. Segons un estudi de la UGT, amb dades de febrer 2001, quasi el 40% té entre 30 i 39 anys i el 34% entre 20 i 29 anys. Moltes tenen en comú històries personals semblants: pobresa, inseguretat, discriminació o persecució que les varen obligar a deixar fins i tot els seus fills (és el cas del 30% de les dones immigrants) a la recerca d'una vida millor (Cubides Martínez, 2001).

La prostitució és un altre sector en què treballen les dones immigrants marroquines. Però no hi ha dades estadístiques fiables. Es poden destacar algunes dades sobre la prostitució de les immigrants marroquines a Espanya d'alguns estudis empírics d'àrees geogràfiques reduïdes i que han estat citats en la publicació del Col·lectiu Ioé¹⁵.

Comparando los años entre 1992 y 1995 comprobamos que el incremento de permisos de trabajo de las mujeres latinoamericanas se produjo básicamente en el servicio doméstico, el de las asiáticas en la hostelería y, en el caso de las magrebíes, en las industrias manufactureras, básicamente alimentación, textil y confección. (Colectivo Ioé).

El salario de una inmigrante, en España, es un 76% inferior al de una española. Una mujer inmigrante trabaja 46 horas por semana mientras que una española lo hace 28 horas.

Las mujeres inmigrantes son jóvenes. Según un estudio de la UGT, con datos de febrero 2001, casi el 40% tiene entre 30 y 39 años y el 34% entre 20 y 29 años. Muchas tienen en común historias personales parecidas: pobreza, inseguridad, discriminación o persecución que las obligaron a dejar incluso a sus hijos (es el caso del 30% de las mujeres inmigrantes) en busca de una vida mejor (Cubides Martínez, 2001).

La prostitución es otro sector donde trabajan las mujeres inmigrantes marroquíes. Pero no existen datos estadísticos fiables. Se pueden destacar algunos datos sobre la prostitución de las inmigrantes marroquíes en España en algunos estudios empíricos de áreas geográficas reducidas y que han ido citados en la publicación del Colectivo Ioé¹⁵.

Segons un estudi realitzat a Astúries el 1992 (mostra de 311 individus), la proporció de les dones estrangeres ocupades en el sector del sexe era del 21,8%. Aquestes dones procedien majoritàriament de la República Dominicana, en segon lloc de Portugal i en menys quantitat de França, el Marroc i Filipines.

Un altre estudi realitzat a deu localitats del sud de Galícia el 1995 (50 entrevistes), el grup més nombrós d'estrangeres era el de llatinoamericanes (colombianes, dominicanes i brasileres) seguit per espanyoles i portugueses. En menys quantitat apareixien argentines, ucraïneses i poloneses.

El tercer estudi va investigar la situació de la prostitució a Castella i Lleó el 1997. Les espanyoles representaven el 58,5% i la resta (51,5%) eren de procedència estrangera. Entre aquestes darreres, les colombianes representaven el 10,7%, les brasileres el 8,6% i les dominicanes el 6,6%.

Un últim informe elaborat l'any 2000 ofereix el resultat d'un recompte realitzat per la Guàrdia Civil¹⁶. Aquest informe assenyalava que el 70% de les estrangeres en aquest sector és d'Amèrica Llatina (la meitat són de Colòmbia, el 20% de Brasil i el 12% de la República Dominicana), el 17,1% d'Europa (sobretot, Rússia, Portugal, Ucraïna, Lituània i Romania) i el 10,6% d'Àfrica (el Marroc, Nigèria, Sierra Leone i Guinea Equatorial).

Según un estudio realizado en Asturias en 1992 (muestra de 311 sujetos), la proporción de las mujeres extranjeras ocupadas en el sector del sexo era del 21,8%. Estas mujeres procedían mayoritariamente de la República Dominicana, en segundo lugar de Portugal y en menor medida de Francia, Marruecos y Filipinas.

Otro estudio realizado en diez localidades del sur de Galicia en 1995 (50 entrevistas), el grupo más numeroso de las extranjeras era el de latinoamericanas (colombianas, dominicanas y brasileñas) seguido por españolas y portuguesas. En menor número aparecían argentinas, ucranianas y polacas.

El tercer estudio investigó la situación de la prostitución en Castilla y León en 1997. Las españolas representaban el 58,5% y el resto (51,5%) eran de procedencia extranjera. Entre estas últimas, las colombianas representaban el 10,7%, las brasileñas el 8,6% y las dominicanas el 6,6%.

Un último informe elaborado en el año 2000 ofrece el resultado de un recuento realizado por la Guardia Civil¹⁶. Este informe señala que el 70% de las extranjeras en este sector es de América Latina (la mitad son de Colombia, el 20% de Brasil y el 12% de la República Dominicana), el 17,1 % de Europa (sobre todo, Rusia, Portugal, Ucrania, Lituania y Rumania) y el 10,6% de África (Marruecos, Nigeria, Sierra Leona y Guinea Ecuatorial).

16. Íd. Aquest informe ha estat elaborat al territori rural en el qual actua la Guàrdia Civil i en la modalitat de club o bar de companyia a les carreteres.

16. Ídem. Este informe ha sido realizado en el territorio "rural" en el que actúa la Guardia Civil y en la modalidad de club o bar de alterne de carretera.

Les dones immigrants marroquines.

En el conjunt de la Unió Europea, les marroquines constitueixen un grup important, al costat d'altres nord-africans (algerianes i tunisenques) i de les turques. L'avaluació de la presència de les dones immigrants a Europa no és fàcil, ja que moltes vegades no es tenen dades estadístiques i sociològiques o, quan n'hi ha, són incompletes o fragmentàries (Khachani, 2001).

La taxa d'activitat és cada vegada més important entre les dones arribades del Marroc. Però, com per al conjunt de les immigrants, aquesta taxa queda molt per sota del conjunt de les dones. A França, l'activitat de les immigrants marroquines és també inferior a la taxa d'activitat dels homes de la mateixa nacionalitat: 33,7% i 65% respectivament.

A Itàlia, el nombre de permisos de treball donats a les dones marroquines s'ha quadruplicat: 8.180 el 1992 i 34.349 el 1999.

A Holanda, la taxa d'activitat de les marroquines no arribava al 16% en els primers anys dels noranta i, el 1998, se situa en un 23%. L'explicació d'aquesta escassa taxa d'activitat, en comparació amb l'activitat d'altres immigrants, rau en diversos factors: la gran majoria de la comunitat marroquina a Holanda és originària d'una de les regions més conservadores del Marroc, el Rif.

A Bèlgica, entre 1961 i 1977, uns 100.000 magribins dels quals el 85% són marroquins s'estableixen sobretot en els grans centres, com, per exemple,

Las mujeres inmigrantes marroquíes.

En el conjunto de la Unión Europea, las marroquíes constituyen un grupo importante, junto a otras norteafricanas (argelinas y tunecinas) y las turcas. La evaluación de la presencia de las mujeres inmigrantes en Europa no es fácil ya que muchas veces se carece de datos estadísticos y sociológicos o, cuando existen, son incompletos o fragmentarios (Khachani, 2001).

La tasa de actividad es cada vez más importante entre las mujeres llegadas de Marruecos. Pero, como para el conjunto de las inmigrantes, esta tasa queda muy por debajo del conjunto de las mujeres. En Francia, la actividad de las inmigrantes marroquíes es también inferior a la tasa de actividad de los hombres de la misma nacionalidad: respectivamente 33,7% y 65%.

En Italia, el número de permisos de trabajo otorgados a las mujeres marroquíes se ha cuadruplicado: 8.180 en 1992 y 34.349 en 1999.

En Holanda, la tasa de actividad de las marroquíes no llegaba al 16% en los primeros años de los noventa y, en 1998, se sitúa en un 23%. La explicación de esta escasa tasa de actividad, en comparación con la actividad de otras inmigrantes, reside en varios factores: la gran mayoría de la comunidad marroquí en Holanda es originaria de una de las regiones más conservadoras de Marruecos, el Rif.

En Bélgica, entre 1961 y 1977, unos 100.000 magrebíes de los cuales el 85% son marroquíes se establecen sobre todo en los grandes centros como, por ejemplo,

Brussel·les. La meitat d'aquest contingent són dones i, a més, el país incità, des del principi, una immigració familiar.

A Espanya, les marroquines —principal colònia de dones no comunitàries— representen el 26% de les persones procedents del Marroc. Entorn del 80% de les dones treballadores marroquines no tenen contracte laboral. El 90% treballa en el servei domèstic, i bona part de la resta, en tallers tèxtils (Roque, M.A.). A França, les immigrants tunisenques i algerianes es troben en la mateixa situació: 9 de cada 10 dones estan en el sector domèstic i de neteja. A Itàlia, des de 1990, els visats d'entrada per treballar són atorgats quasi exclusivament als denominats col·laboradors domèstics.

Les dones marroquines també treballen en el sector de la prostitució. Hi ha dos recorreguts diferents per arribar a la prostitució: d'una banda, hi ha dones

Bruselas. La mitad de este contingente son mujeres y, además, el país incitará, desde el principio, una inmigración familiar.

En España, las marroquíes —principal colonia de mujeres no comunitarias— representan el 26% de las personas procedentes de Marruecos. En torno al 80% de las mujeres trabajadoras marroquíes no tienen contrato laboral. El 90% trabajan en el servicio doméstico y, buena parte del resto, en talleres textiles (Roque M.A.). En Francia, las inmigrantes tunecinas y argelinas, se encuentran en la misma situación: 9 de cada 10 mujeres están en el sector doméstico y de limpieza. En Italia, desde 1990, los visados de entrada para trabajar son otorgados casi exclusivamente a los denominados “colaboradores domésticos”.

Las mujeres marroquíes también trabajan en el sector de la prostitución. Existen dos recorridos diferentes para llegar a la prostitución: por un lado, hay mujeres que tra-

que treballen en el servei domèstic i decideixen cercar un treball sexual, quasi sempre com una estratègia per augmentar els seus ingressos i poder tenir una vida pròpia a què no tenen accés quan treballen com a internes en una casa; d'altra banda, algunes altres s'han vist involucrades en xarxes de prostitució teixides des del país d'origen i no tenen una altra alternativa (Gil i Ramírez, 2000).

Però, com hem vist en els diferents estudis duits a terme, el percentatge de dones marroquines que es dediquen a la prostitució és molt baix en comparació amb altres grups de dones immigrants.

La desocupació afecta especialment les immigrants, sobretot les magribines: entre les marroquines que tenen 20 anys la taxa de desocupació és del 46% i el 55% per a les algerianes. A Holanda, la desocupació afecta el 30% les marroquines. El treball parcial afecta el 41% de les nord-africanes (34% per a les no immigrants).

Quant als salaris, la discriminació obeeix a una estratificació sexista i ètnica. Per exemple, a Bèlgica, el salari d'una treballadora marroquina pot arribar a representar el 26% del salari d'un treballador belga¹⁷.

Entre les treballadores vingudes del Magrib són rellevants les viudes, les dones separades i les divorciades (10% a Espanya), circumstància que obeeix a les dificultats que tenen aquestes dones per refer les seves vides en el país d'origen.

bajan en el servicio doméstico y deciden buscar un trabajo sexual, casi siempre como una estrategia de aumentar sus ingresos y poder tener una vida propia a la que no tienen acceso cuando trabajan como internas en una casa; por otro lado, otras se han visto involucradas en redes de prostitución tejidas desde el país de origen y no tienen otra alternativa (Gil y Ramírez, 2000).

Pero, como hemos visto en los diferentes estudios llevados a cabo, el porcentaje de las mujeres marroquíes que se dedican a la prostitución es muy bajo en comparación con otros grupos de mujeres inmigrantes.

El paro afecta especialmente a las inmigrantes, sobre todo a las magrebíes: entre las marroquíes que tienen 20 años la tasa de paro es del 46% y el 55% para las argelinas. En Holanda, el paro afecta al 30% de las marroquíes. El trabajo parcial afecta al 41% de las norte-africanas (34% para las no inmigrantes).

En cuanto a los salarios, la discriminación obedece a una estratificación sexista y étnica. Por ejemplo, en Bélgica, el salario de una trabajadora marroquí puede llegar a representar el 26% del salario de un trabajador belga¹⁷.

Entre las trabajadoras venidas del Magreb son relevantes las viudas, las mujeres separadas y divorciadas (10% en España), circunstancia que obedece a las dificultades que tienen estas mujeres para rehacer sus vidas en el país de origen.

17. El salari de les treballadores belgues representa el 44% del salari dels homes.

17. El salario de los trabajadores belgas representa el 44% del salario de los hombres.

L'estatut de divorciada és estigmatitzat al Marroc (com també als altres països àrabs) i el terme en el dialecte marroquí és *heyala*, que significa viuda o divorciada i té una connotació de 'dona fàcil'.

D'altra banda, tenint en compte el significat de la transgressió a les normes de referència en la societat d'origen, la immigració de dones marroquines que vénen soles provoca actituds de rebuig, sobretot per l'assimilació entre immigració i prostitució (Moujoud, 2003). Aquestes actituds de rebuig apareixen tant en la societat emissora com en la receptora i, sobretot, entre els immigrants marroquins. Aquesta exclusió és una més entre moltes altres discriminacions.

El estatuto de divorciada es estigmatizado en Marruecos (como también en los otros países árabes) y el término en el dialectal marroquí es heyala, que significa viuda o divorciada y tiene una connotación de "mujer fácil".

Por otro lado, teniendo en cuenta el significado de la transgresión a las normas de referencia en la sociedad de origen, la inmigración de mujeres marroquíes que vienen solas provoca actitudes de rechazo, sobretodo por la asimilación entre inmigración y prostitución (Moujoud, 2003). Estas actitudes de rechazo aparecen tanto en la sociedad emisora como en la receptora, y sobre todo, entre los inmigrantes marroquíes. Esta exclusión es una más, entre otras muchas discriminaciones.

En la societat marroquina, els patrons d'estratificació de gènere es mantenen de manera pronunciada; als homes els correspon guanyar l'aliment, i a les dones criar els fills i tenir cura de la casa. Aquest esquema tradicional de repartiment dels rols de sexes (l'home com a cap de família i la dona dependent) ofereix la figura de la dona com a ama de casa, mare i esposa. A més a més, fins fa molt poc, aquest repartiment estava regulat jurídicament. En la Mudawana (el codi civil), abans de l'última reforma de febrer 2004, l'atenció dels fills, la marxa i l'organització de la llar figuren entre els deures de l'esposa cap al seu marit¹⁸. És important assenyalar que aquestes disposicions han estat abolides en la nova llei, Mudawanat Al Osra, el codi de la família, i han estat reemplaçades per drets i obligacions recíprocs i iguals entre els cònjuges.

El treball femení fora de la llar és considerat com una ajuda, encara que formi una part important dels ingressos de la família, o com a obligació per als grups més pobres.

Quant al moviment migratori, aquests mateixos patrons d'estratificació de gènere impliquen que les dones siguin «les que queden i els homes els que es van» (Gregorio i Ramírez, 2000).

En la sociedad marroquí, los patrones de estratificación de género se mantienen de manera acusada, a los hombres les corresponde ganar el sustento y, a las mujeres, criar los hijos y cuidar de la casa. Este esquema tradicional de reparto de los roles de sexos (el hombre como jefe de familia y la mujer dependiente) ofrece la figura de la mujer como ama de casa, madre y esposa. Incluso, hasta hace muy poco, este reparto estaba regulado jurídicamente. En la Mudawana (el código civil), antes de la última reforma de febrero 2004, el cuidado de los hijos, la marcha y la organización del hogar figuraban entre los deberes de la esposa hacia su marido¹⁸. Es importante señalar aquí que estas disposiciones han sido abolidas en la nueva ley, Mudawanat Al Osra, el Código de la Familia, y remplazadas por derechos y obligaciones recíprocos e iguales entre los cónyuges.

El trabajo femenino fuera del hogar es considerado como una "ayuda", aunque forme una parte importante de los ingresos de la familia, o como obligación para los grupos más pobres.

En cuanto al movimiento migratorio, esos mismos patrones de estratificación de género implican que las mujeres sean "las que se quedan y los hombres, los que se van" (Gregorio y Ramírez, 2000).

18. La dona marroquina devia al seu marit (antic article 36): obediència, fidelitat, lactància si és possible als fills, responsabilitat, marxa i organització de la llar, consideració i deferència al pare, mare i parents del marit. Ella tenia dret: al manteniment a càrrec del seu marit (alimentació, vestit, medicaments i allotjament), a la igualtat de tracte amb les altres esposes en cas de poligàmia, a l'autorització per visitar els seus pares i de rebre'ls en el límit de les convivències, a la total llibertat de disposar i administrar els seus béns sense cap control del marit.

També l'exemple de la definició del matrimoni en l'antiga Mudawana és remarcable: «El matrimoni és un pacte legal d'interdependència i cohesió duradores entre un home i una dona, que cerca la castedat legal i la continència, així com la procreació a fi de multiplicar els membres de la nació, i fundar una família sota la protecció de l'espòs, sobre bases estables que permetin als contraents assumir les seves càrregues amb tranquil·litat, pau, afectió i respecte.»

18. *La mujer marroquí debía a su marido (ex-art. 36): obediencia, fidelidad, lactancia si es posible a los hijos, responsabilidad, marcha y organización del hogar, consideración y deferencia al padre, madre y parientes del marido. Ella tenía derecho: al mantenimiento por parte de su marido (alimentación, vestido, medicamentos y alojamiento), a la igualdad de trato con las otras esposas en caso de poligamia, a la autorización de visitar a sus padres y de recibirlos en el límite de las convivencias, a la entera libertad de disponer y administrar sus bienes sin ningún control del marido.*

También, el ejemplo de la definición del matrimonio en la antigua Mudawana es patente: "El matrimonio es un pacto legal de interdependencia y

Això no obstant, la realitat de l'activitat femenina ofereix una altra percepció i trenca, encara que de manera parcial, l'esquema tradicional del repartiment dels rols¹⁹ entre dones i homes. La presència de les dones marroquines en la vida econòmica del país és un fet excepcional en el món àrab, sense que per això deixin d'assumir les tasques reproductives. «O bé dins, o bé fora, en general totes treballen molt, de manera que a elles no les veiem passejant durant hores per les places o els cafès de les grans ciutats» (Balta, 1997: 272).

Al Marroc, la taxa d'activitat femenina se situava en un 30,3% el 1999, una de les taxes més altes dels països àrabs. Les associacions de dones estimen que una bona part del treball femení no es recull en les estadístiques i, per tant, aquesta activitat està subestimada, es realitza de manera submergida: el servei domèstic, les treballadores independents (majoritàriament en la confecció o l'artesanía), obreres en tallers informals de confecció²⁰ o d'altres, venedores ambulants, etc. El percentatge de les dones «caps del llar» ha tingut un augment important, quasi el 20% de les famílies són, oficialment, dirigides per dones.

Les dones, tant si han emigrat com si no, contribueixen al manteniment de les llars per millorar les condicions de vida de tota la família, no tan sols de la família nuclear sinó també de la família en el sentit més ampli (pare, mare, germans, sogres, padrins...).

No obstante, la realidad de la actividad femenina ofrece otra percepción y rompe, aunque de manera parcial, el esquema tradicional del reparto de los roles¹⁹ entre mujeres y hombres. La presencia de las mujeres marroquíes en la vida económica del país es un hecho excepcional en el mundo árabe, sin que por ello dejen de asumir las tareas reproductivas. "Bien sea dentro, bien sea fuera, en general, todas trabajan mucho, de manera que a ellas no las vemos rastreando durante horas, por las plazas o los cafés de las grandes ciudades" (Balta, 1997: 272).

En Marruecos, la tasa de actividad femenina se sitúa en 30,3% en 1999, una de las tasas más altas de los países árabes. Las asociaciones de mujeres estiman que una buena parte del trabajo femenino no se recoge en las estadísticas y, por lo tanto, esta actividad está subestimada, se realiza de manera sumergida: el servicio doméstico, las trabajadoras independientes (en su mayoría en la confección o la artesanía), obreras en talleres informales de confección²⁰ u otros, vendedoras ambulantes, etc. El porcentaje de las mujeres "jefas del hogar" ha conocido un aumento importante, casi el 20% de las familias son, oficialmente, dirigidas por mujeres.

Las mujeres, hayan emigrado o no, contribuyen al mantenimiento de los hogares para mejorar las condiciones de vida de toda la familia, no solamente de la familia nuclear sino la familia en el sentido más amplio (padre, madre, hermanos, suegros, abuelos,...).

19. Descomposició parcial, perquè el treball de les dones fora de la llar no suposa que l'assignació de les tasques domèstiques sigui diferent; les dones continuen assumint el treball reproductiu.

19. Descomposición parcial porque el trabajo de las mujeres fuera del hogar no supone que la asignación de las tareas domésticas sea diferente; las mujeres siguen asumiendo el trabajo reproductivo.

20. Tallers que a vegades treballen per a grans multinacionals deslocalitzades al Marroc.

20. Talleres que a veces trabajan para grandes multinacionales deslocalizadas en Marruecos.

Per a les emigrants que han transgredit les normes de la societat, una manera d'evitar la hchuma²¹ és enviar molts diners a la casa familiar. Seria una forma de comprar la seva decència encara que també de guanyar quotes de poder i prestigi en el seu entorn (Gregorio i Ramírez, 2000).

Al Marroc, la desocupació afecta més les dones que els homes, essencialment les dones joves. Ha passat del 14% el 1982 al 25% actualment. La formació no constitueix una defensa contra la desocupació. Les dones amb estudis superiors que cerquen la seva primera ocupació representen un percentatge quasi igual al de les dones demandants d'ocupació sense qualificació ni formació, un 9,5% i un 10,3% respectivament (Naïr, 2003).

La política d'ajust estructural (PAE), dictada per les institucions internacionals i aplicada al Marroc a partir de 1983, va afectar sectors molt importants, ja deficitaris, com l'educació, la sanitat i l'ocupació. Hem vist com aquesta PAE té efectes negatius sobre la població, sobretot les dones i els infants.

Para las emigrantes que han transgredido las normas de la sociedad, una manera de evitar la hchuma²¹ es enviando mucho dinero a la casa familiar. Sería una forma de "comprar" su decencia aunque también de ganar cuotas de poder y prestigio en su entorno (Gregorio y Ramírez, 2000).

En Marruecos, el paro afecta más a las mujeres que a los hombres, esencialmente a las mujeres jóvenes. Ha pasado del 14% en 1982 al 25% actualmente. La formación no constituye una defensa contra el paro. Las mujeres con estudios superiores buscando su primer empleo representan un porcentaje casi igual al de las mujeres demandantes de empleo sin cualificación ni formación (respectivamente 9,5% y 10,3%) (Naïr, 2003).

La Política de Ajuste Estructural (PAE), dictada por las instituciones internacionales y aplicadas en Marruecos a partir de 1983, afectaron a sectores muy importantes, ya deficitarios, como la educación, la sanidad y el empleo. Hemos visto como estas PAE tienen efectos negativos sobre la población, sobre todo las mujeres y los niños.

21. Com bé ho expliquen Gregorio i Ramírez (2000): hchuma significa 'vergonya, pudor'. Tenir hchuma significa avergonyir-se de fets o situacions que no són normals des de la posició que cada un ocupa en la societat.

21. Como bien lo explican Gregorio y Ramírez (2000): hchuma significa "verguenza, pudor". Tener hchuma significa avergonzarse de hechos o situaciones que no son "normales" desde la posición que cada uno ocupa en la sociedad.

Quins efectes té la política d'ajust estructural en la vida de les dones al Marroc?

En primer lloc, la PAE té greus conseqüències sobre l'educació. Un dels reptes més importants després de la independència va ser la disminució de l'analfabetisme a tot el Magrib fins a final dels anys 70. El pressupost invertit en el sector de l'educació ascendia a un 20%, percentatge que s'ha reduït a la meitat actualment. La taxa d'analfabetisme per a les dones aconsegueix, avui, un 67% en l'àmbit nacional (36% per als homes), amb una gran diferència entre l'àmbit urbà (49%) i l'àmbit rural (89%). L'explicació de l'altíssim nivell d'analfabetisme de les dones en el món rural es deu a diversos factors: falta o degradació d'infraestructura educativa, allunyament de les escoles rurals, inexistència del nivell secundari en l'àmbit rural, assignació de les tasques domèstiques i algunes d'agrícoles a les nines, escassetat de material escolar, etc.

Igual que en el camp de l'educació, després de la independència es posen en marxa mesures perquè l'abast sanitari es generalitzi amb el suport de diverses agències internacionals, especialment amb programes de planificació familiar i vacunació infantil. Però els retalls pressupostaris imposats per la PAE i la privatització parcial de la sanitat han reduït enormement l'accés de la població als serveis bàsics.

Una de les principals conseqüències ha estat la reparició de malalties que pràcticament havien desaparegut, com ara la tuberculosi, el paludisme, el tifus..., i també un augment de la des-

¿Qué efectos tiene la Política de Ajuste Estructural en la vida de las mujeres en Marruecos?

En primer lugar, la PAE tiene graves consecuencias sobre la educación. Uno de los retos más importantes después de la Independencia fue la disminución del analfabetismo en todo el Magreb hasta finales de los años 70. El presupuesto invertido en el sector de la educación ascendía a un 20%, porcentaje que se ha reducido a la mitad actualmente. La tasa de analfabetismo para las mujeres alcanza, hoy, un 67% a nivel nacional (36% para los varones), con una gran diferencia entre el ámbito urbano (49%) y el ámbito rural (89%). La explicación del altísimo nivel de analfabetismo de las mujeres en el mundo rural se debe a diversos factores: falta o degradación de infraestructura educativa, alejamiento de las escuelas rurales, inexistencia del nivel secundario en el ámbito rural, incumbencia de las tareas domésticas y algunas agrícolas a las niñas, escasez de material escolar, etc.

Al igual que en el campo de la educación, tras la independencia se ponen en marcha medidas para que el alcance sanitario se generalice con el apoyo de varias agencias internacionales, especialmente con programas de planificación familiar y vacunación infantil. Pero los recortes presupuestarios impuestos por la PAE y la privatización parcial de la sanidad han reducido enormemente el acceso de la población a los servicios básicos.

Una de las principales consecuencias ha sido la reaparición de enfermedades que prácticamente habían desaparecido como son la tuberculosis, el paludismo, el tifus,... y también un aumento de la des-

nutrició, aguditzada en la població femenina (M.A. López Plaza, 1997). La desnutrició és una conseqüència de l'encariment dels productes bàsics i la conversió d'alguns aliments en productes de luxe, com la carn i el peix. L'eliminació de les subvencions estatals a l'agricultura²² i l'orientació de la producció cap a l'exportació són els dos factors importants que imposa la PAE per a la «liberalització de l'economia marroquina».

Un dels èxits importants de les dones després de la independència ha estat el treball remunerat, junt amb l'escolarització. La incorporació al món laboral i l'educació de les dones són factors revolucionaris en les societats àrabs, ja que impliquen una apropiació de l'espai públic, reservat tradicionalment als homes. La política econòmica d'industrialització i l'enfortiment de l'organització d'Estat durant els anys 60 i 70 va dur les dones al treball remunerat, especialment en la indústria tèxtil i en l'administració.

Però la crisi econòmica combinada amb els impactes negatius de l'aplicació de la PAE han afavorit una clara discriminació de gènere en el mercat laboral. La desocupació, que augmenta per a tota la població, afecta més les dones que els homes, i són les dones joves les que tenen més dificultats per iniciar-se en el mercat laboral. Les taxes més elevades es registren en el grup d'edat entre 15 i 24 anys i entre 25-34 anys, amb el 35,9% i el 31,2% respectivament el 1998²³ (M. Khachani, 2001).

nutrición, agudizada en la población femenina (M.A López Plaza, 1997). La desnutrición es una consecuencia del encarecimiento de los productos básicos y la conversión de algunos alimentos en productos de lujo como la carne y el pescado. La eliminación de las subvenciones estatales a la agricultura²² y la orientación de la producción hacia la exportación son los dos factores importantes que impone la PAE para la "liberalización de la economía marroquí".

Uno de los logros importantes de las mujeres después de la independencia ha sido el trabajo remunerado, junto con la escolarización. La incorporación al mundo laboral y la educación de las mujeres son factores revolucionarios en las sociedades árabes, ya que implican una apropiación del espacio público, reservado tradicionalmente a los hombres. La política económica de industrialización y el fortalecimiento del aparato de Estado durante los años 60 y 70 llevó a las mujeres al trabajo remunerado, especialmente en la industria textil y en la administración.

Pero la crisis económica combinada con los impactos negativos de la aplicación de la PAE han favorecido una clara discriminación de género en el mercado laboral. El paro, en aumento para toda la población, afecta más a las mujeres que a los hombres, siendo las mujeres jóvenes las que tienen más dificultades de iniciarse en el mercado laboral. Las tasas más elevadas se registran en el grupo de edad entre 15 y 24 años y entre 25-34 años con el 35,9% y el 31,2% respectivamente en 1998²³ (M. Khachani, 2001).

22. Cosa que va implicar un augment important dels preus del sucre, dels olis i de la farina del 30%, del 52% i del 87% respectivament, entre 1982 i 1985.

22. Lo que implicó un aumento importante de los precios del azúcar, de los aceites y de la harina de 30%, 52% y 87% respectivamente entre 1982 y 1985.

La reducció dels llocs estatals²⁴(associats a ocupacions més qualificades i millor pagades per a les dones) i les privatitzacions de les empreses públiques varen dur les dones a la recerca de noves estratègies de supervivència en el sector informal: venda de productes alimentaris d'elaboració pròpia als carrers, treballs artesans i treball en magatzems il·legals de tèxtil (subcontractats per grans marques). Un fenomen nou i molt estès en l'actualitat és la dedicació de les dones al contraban (fins no fa gaire era una activitat exclusivament masculina) a la frontera amb Ceuta i Melilla (M.A López Plaza, 1997).

La reducción de los puestos estatales²⁴ (asociados a empleos más cualificados y mejor pagados para las mujeres) y las privatizaciones de las empresas públicas llevaron a las mujeres a la búsqueda de nuevas estrategias de supervivencia en el sector informal: venta de productos alimenticios de elaboración propia en las calles, trabajos artesanales, trabajo en almacenes ilegales de textil (subcontratados por grandes marcas). Un fenómeno nuevo y muy extendido en la actualidad es la dedicación de las mujeres al contrabando (hasta no hace mucho era una actividad exclusivamente masculina) en la frontera por Ceuta y Melilla (M.A López Plaza, 1997).

24. L'Estat ha reduït els llocs de funcionaris a una mitjana anual de 10.000 contra els 40.000-50.000 que hi havia abans de 1983 (Ben Ali, 1993). Això va donar lloc al fenomen dels aturats diplomats.

24. El Estado ha reducido los puestos de funcionarios a una media anual de 10.000 contra los 40.000 a 50.000 que había antes de 1983. (Ben Ali, 1993). Esto dio lugar al fenómeno de los parados diplomados.

Les dones immigrants musulmanes: una història inacabada de discriminacions i exclusions.

Si pudiera contar de donde vengo al dejar esta tierra de penumbras donde el sol y la luna se confunden.

Si pudiera contar lo que he sentido al cruzar el Estrecho por el agua creyendo que en el mar sería más libre.

Si pudiera contarle, si pudiera...

Jesús Fernández Palacios

Les situacions de les immigrants musulmanes a Europa no són sempre iguals. Procedeixen de regions molt diverses, tenen nivells educatius, perfils socioocupacionals i projectes migratoris diferents. Però a Occident la imatge de les dones immigrants musulmanes és la d'una dona àrab (sobretot magribina), mare de família nombrosa, analfabeta i inactiva. També la imatge és la d'una dona velada, manipulada pels integristes, passiva i submissa.

Aquestes dones deixen enrere situacions de desigualtat i discriminacions per cercar una vida millor, però novament s'enfrontaran amb altres discriminacions. Hauran de superar les fronteres que Europa ha construït per «salvaguardar la seva riquesa», fronteres que separen la riquesa de la pobresa, l'opulència de la misèria, fronteres de ciutadania entre residents i nacionals, entre legalitzats o indocumentats. Segons Dolores Juliano, la paraula frontera ens suggereix «un espai delimitat, un territori apropiat i defensat sobre els límits del qual s'exerceix vigilància».

Las mujeres inmigrantes musulmanas: una historia inacabada de discriminaciones y exclusiones.

Si pudiera contar de donde vengo al dejar esta tierra de penumbras donde el sol y la luna se confunde.

Si pudiera contar lo que he sentido al cruzar el Estrecho por el agua creyendo que en el mar sería más libre.

Si pudiera contarle, si pudiera...

Jesús Fernández Palacios

Las situaciones de las inmigrantes musulmanas en Europa no siempre son iguales. Proceden de regiones muy diversas, tienen niveles educativos, perfiles socio-ocupacionales y proyectos migratorios diferentes. Pero, en Occidente, la imagen de las mujeres inmigrantes musulmanas es la de una mujer árabe (sobre todo magrebí), madre de familia numerosa, analfabeta e inactiva. También la imagen es de una mujer velada, manipulada por los integristas, pasiva y sumisa.

Estas mujeres dejan atrás situaciones de desigualdad y discriminaciones buscando una vida mejor, pero nuevamente se enfrentarán a otras discriminaciones. Deberán superar las fronteras que Europa ha construido para «salvaguardar su riqueza», fronteras que separan la riqueza de la pobreza, la opulencia de la miseria, fronteras de ciudadanía entre residentes y nacionales, entre legalizados o indocumentados. Según Dolores Juliano, la palabra «frontera» nos sugiere «un espacio delimitado, un territorio apropiado y defendido sobre cuyos límites se ejerce vigilancia».

Per a les dones hi ha vertaderes barreres que històricament han tancat la seva vida a límits espacials definits. Fins fa molt poc temps, es va negar el ple exercici de la ciutadania, i encara avui dia algunes d'elles no l'han aconseguit. Ens referim a les dones musulmanes que no tan sols no han aconseguit aquesta ciutadania en els seus països d'origen sinó tampoc en els països d'acollida.

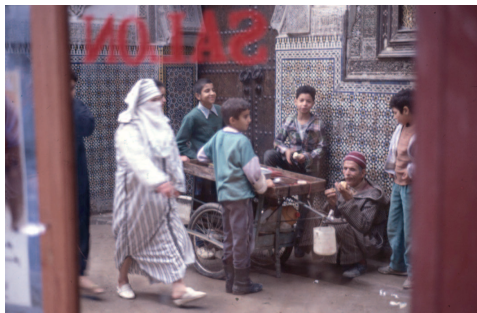
«El discurs compassiu que les representa com a passives, submises i ignorants té una curiosa correlació en l'escàs espai laboral, legal i intel·lectual en què aquesta societat (receptora) les tanca. Potser seria de més ajuda observar-les com a subjectes actius i intel·ligents que s'esforcen per deixar enrere la marginació i la precarietat i intenten compaginar el millor d'ambdues cultures: la d'origen i la dominant en la societat d'acollida.» (Djaouida Moualhi)²⁵

Abans d'analitzar quines són les diferents discriminacions i exclusions que afecten les dones immigrants musulmanes, tant en les societats receptores com en les societats d'acollida, intentarem definir què és l'islam.

Para las mujeres existen verdaderas barreras que históricamente han acotado su vida a límites espaciales definidos. Hasta muy poco tiempo, se les negó el pleno ejercicio de la ciudadanía y todavía, hoy en día, algunas de ellas no lo han logrado. Nos referimos a las mujeres musulmanas que no solamente no han conseguido esta ciudadanía en sus países de origen sino tampoco en los países de acogida.

“El discurso compasivo que las representa como pasivas, sumisas e ignorantes tiene un curioso correlato en el escaso espacio laboral, legal e intelectual en que esta sociedad (receptora) las encierra. Quizá fuera de más ayuda observarlas como sujetos activos e inteligentes que se esfuerzan por dejar atrás la marginación y la precariedad e intentan compaginar lo mejor de ambas culturas: la de origen y la dominante en la sociedad de acogida.” (Djaouida Moualhi)²⁵

Antes de analizar cuales son las diferentes discriminaciones y exclusiones que afectan a las mujeres inmigrantes musulmanas, tanto en las sociedades receptoras como en las sociedades de acogida, vamos a intentar definir que es el Islam.

25. "Dones musulmanes: estereotips occidentals". En línia: <http://www.pangea.org/~ariadna/comunicac0.htm> [15 d'agost de 2004].

25. "Mujeres musulmanas: estereotipos occidentales". En línea: <http://www.pangea.org/~ariadna/comunicac0.htm> Página consultada el 15 de agosto

Què és l'islam?

L'intel·lectual americà d'origen palestí Edward W. Said afirma que «quan es parla de l'islam, s'elimina més o menys automàticament l'espai i el temps». El terme islam defineix una petita proporció del que passa en el món musulmà, que cobreix 1 miler de persones i inclou desenes de països, societats, tradicions, llengües i, és clar, un nom infinit d'experiències distintes. És totalment fals intentar reduir tot això a quelcom anomenat Islam.

L'islam és una important religió a escala mundial. La població musulmana mundial s'estima en uns 1.200 milions. A Europa, l'islam és la segona religió més important després del cristianisme, amb 11 milions de musulmans (5 milions a França, 3 a Alemanya, 2 a Anglaterra, 350.000 a Espanya) i 7 milions als Estats Units.

L'islam existeix en molt diverses regions climàtiques, culturals i ètniques. Els principals grups ètnics que componen la comunitat musulmana són:

- Els àrabs (nord d'Àfrica i Orient Pròxim).
- Els pobles turcs i otomans (Turquia, regions de l'antiga URSS i Àsia Central) (no s'han de confondre turcs i àrabs).
- Els iranians, afganesos i hindús musulmans (Iran, Afganistan, Pakistan, l'Índia i Bangla Desh).
- Les comunitats del sud-est asiàtic (Malàisia, Indonèsia i Filipines).
- Un petit percentatge de xinesos.

¿Qué es el Islam?

El intelectual americano de origen palestino Edward W.Said afirma "cuando se habla del Islam, se elimina más o menos automáticamente el espacio y el tiempo". "El término Islam define una pequeña proporción de lo que pasa en el mundo musulmán, que cubre 1 millar de personas e incluye decenas de países, sociedades, tradiciones, lenguas, y claro, un número infinito de experiencias distintas. Es totalmente falso intentar reducir todo esto a algo llamado "Islam".

El Islam es una importante religión a escala mundial. La población musulmana mundial se estima en unos 1.200 millones. En Europa, el Islam es la segunda religión más importante después del cristianismo con 11 millones de musulmanes (5 millones en Francia, 3 en Alemania, 2 en Inglaterra, 350.000 en España) y 7 millones en Estados Unidos.

El Islam existe en muy diversas regiones climáticas, culturales y étnicas. Los principales grupos étnicos que componen la comunidad musulmana son:

- *Los árabes (norte de África y Oriente Próximo).*
- *Los pueblos turcos y otomanos (Turquía, regiones de la antigua URSS y Asia Central) (no hay que confundir entre turcos y árabes).*
- *Los iraníes, afganos e indo-musulmanes (Irán, Afganistán, Pakistán, India y Bangla Desh).*
- *Las comunidades del Sureste Asiático (Malasia, Indonesia y Filipinas).*
- *Un pequeño porcentaje de chinos.*

Hi ha dos corrents principals en l'islam: l'islam sunnita, l'ortodox, i l'islam xiïta (shî'i) (anomenat també jafari), l'heterodox. L'islam sunnita reconeix quatre escoles vàlides que varen aparèixer en els dos primers segles de l'islam. Aquestes escoles, que varen agafar el nom dels seus fundadors, són les següents: hanefita, hanbalita, malikita i xafiïta.

Cada escola reconeix les altres com a legítimes i dins del marc de l'ortodòxia islàmica. Es distingeixen pel seu major o menor rigor i pel seu grau variable de tolerància. Cada escola és hegemònica en determinades regions del món: l'hanefita en el subcontinent indi, Àsia central, Turquia, Jordània, Síria, Iraq, Palestina i parcialment Egipte; la malikita, la més antiga de les quatre, domina en el nord de Àfrica; la xafiïta, en el sud-est asiàtic, i l'hanbalita, la més estricta i la més moralista, a Àrabia Saudita.

Existen dos corrientes principales en el Islam: el Islam sunni, el ortodoxo y el Islam shi'i (llamado también Jafari), el heterodoxo. El islam sunni reconoce cuatro escuelas válidas que aparecieron en los dos primeros siglos del Islam. Estas escuelas, que tomaron el nombre de sus fundadores respectivos son las siguientes: hanafi, hanbali, maliki y shafi'i.

Cada escuela reconoce las demás como legítimas y dentro del marco de la ortodoxia islámica. Se distinguen por su mayor o menor rigorismo y por su grado variable de tolerancia. Cada escuela es hegemónica en determinadas regiones del mundo: la hanafi en el subcontinente Indio, Asia Central, Turquía, Jordania, Siria, Irak, Palestina y parcialmente en Egipto; la maliki, la más antigua de las cuatro, domina en el norte de África; la shafi'i en el sureste asiático y la hanbali, la más estricta y la más moralista, en Arabia Saudita.

Quina és la situació de les dones en els països musulmans?

Atesa l'heterogeneïtat del món musulmà (pluralitat d'escoles teològiques, varietat de grups ètnics, distintes classes socials, independència econòmica, polítiques governamentals diferents, etc.), no es poden equiparar països tan diversos com l'Índia, Aràbia Saudita, el Marroc, Iran, Indonèsia o Iemen. I, per tant, no es pot comparar la situació de les dones musulmanes a qualsevol d'aquests països. No té res a veure, per exemple, la condició de la dona tunisenca amb la dona afganesa o la saudita.

A Àfrica del Nord, és Tunísia el país on les lleis musulmanes són més avantguardistes, i és, a més, el que primer les va introduir en la legislació, concretament l'any 1956. Recentment, el mes de febrer 2004, el Marroc ha adoptat una reforma important del codi de la família que reconeix certs drets a les dones. Aquesta reforma ha tingut lloc arran d'un debat polèmic que ha oposat moviments de dones i modernistes als moviments conservadors i islamistes.

Algèria disposa d'un codi inspirat en la xaria (shari'a), la llei islàmica, que preveu disposicions dràstiques als drets de les dones, les situa sota la tutela del marit i reconeix la poligàmia i la repudiació²⁶. Es tracta d'un dret adoptat el 1984 i qualificat de «codi de la vergonya» per les associacions de dones.

¿Cuál es la situación de las mujeres en los países musulmanes?

Dada la heterogeneidad del mundo musulmán (pluralidad de escuelas teológicas diversas, variedad de grupos étnicos, distintas clases sociales, independencia económica, políticas gubernamentales diferentes, etc.), no se pueden equiparar países tan diversos como la India, Arabia Saudita, Marruecos, Irán, Indonesia o Yemen. Y por lo tanto, no se puede comparar la situación de las mujeres musulmanas en cualquiera de estos países. No tiene nada que ver, por ejemplo, la condición de la mujer tunecina con la mujer afgana o la saudita.

En África del Norte, es Túnez el país donde las leyes musulmanas son más vanguardistas siendo, además, el que primero las introdujo en la legislación, concretamente en el año 1956. Recientemente, en febrero 2004, Marruecos ha adoptado una reforma importante del código de la familia que reconoce ciertos derechos a las mujeres. Esta reforma ha tenido lugar a raíz de un debate polémico que ha opuesto movimientos de mujeres y modernistas a los movimientos conservadores e islamistas.

Argelia dispone de un código inspirado de la shari'a (ley islámica) que prevé disposiciones drásticas a los derechos de las mujeres, situándolas bajo la tutela del marido y reconociendo la poligamia y la repudiación²⁶. Derecho adoptado en 1984 y calificado de «código de la vergüenza» por las asociaciones de mujeres.

26. El dret unilateral del marit per divorciar-se sense cap condició.

26. El derecho unilateral del marido para divorciarse sin ninguna condición.

La condició de les dones divideix modernistes i islamistes a la majoria dels països musulmans d'Àfrica. En el cas del Senegal, els moviments conservadors i islamistes s'han reagrupat en un comitè islàmic per derogar el codi de la família, per tenir similituds al model francès. En aquest país, com també a Ghana o Egipte, la persistència de la pràctica de la mutilació genital femenina (ablació del clítoris i/o llavis vaginals) constitueix una altra batalla de les associacions feministes locals que tenen el suport d'ONG internacionals. Aquesta mutilació practicada a països africans, tant musulmans com no musulmans, no té res a veure amb l'islam. Són costums que hi ha en certs països, particularment a països nilòtics. Aquestes pràctiques han de ser considerades com una forma extrema d'opressió i de violència contra les dones i les nines. Se estima que més de 100 milions de nines i dones en el món han sofert l'ablació del clítoris²⁷.

La condición de las mujeres divide a modernistas e islamistas en la mayoría de los países musulmanes de África. En el caso de Senegal, los movimientos conservadores e islamistas se han reagrupado en un Comité islámico para la derogación del código de la familia, por tener similitudes al modelo francés. En este país, como también en Ghana o Egipto, la persistencia de la práctica de la mutilación genital femenina (ablación del clítoris o/y labios vaginales) constituye otra batalla de las asociaciones feministas locales apoyadas por ONGs internacionales. Esta mutilación practicada en países africanos, musulmanes como no-musulmanes, no tiene nada que ver con el Islam. Son costumbres que existen en ciertos países, particularmente en países nilóticos. Estas prácticas deben ser consideradas como una forma extrema de opresión y de violencia contra las mujeres y las niñas. Se estima que más de 100 millones de niñas y mujeres en el mundo han sufrido la ablación del clítoris²⁷.

Al Pròxim i Mitjà Orient, centre del món musulmà, el debat sobre la situació i els drets de la dones no ha aparegut fins molt recentment.

És el cas d'Àrabia Saudita, on el mes de gener de 2003 el gran muftí Cheij Abdel Aziz es va oposar violentament a la presència de dones de negoci al costat d'homes en un fòrum econòmic. «Haram»²⁸ va declarar el Cheij i va denunciar també la publicació de fotos de les dones en una situació contrària a la xaria. Mentre que en aquest país les dones no tenen ni dret a conduir un cotxe, altres dones musulmanes tenen possibilitats d'accedir al poder polític, com ha ocorregut a Pakistan i Bangla Desh, on han pogut arribar a ser primera ministra.

A Jordània, les associacions denuncien els «crims d'honor», assassinat de dones acusades d'adulteri per part dels seus marits, germans o pares. Altres dones són lapidades, com a Nigèria o Pakistan.

A Iraq, la intervenció americana militar ha donat ales als xiïtes integristes. Amb la decisió 137 del Consell del Govern, els xiïtes intenten derogar el codi de la família adoptat el 1958 i que és considerat, també, com un dels més moderns als països àrabs.

A Àsia, on viuen 700 milions de musulmans, concentrats essencialment a Indonèsia, Pakistan, Índia i Bangla Desh, la condició femenina no constitueix una situació uniforme i està molt lligada, a més, a les societats i tradicions

En el Pròximo y Medio-Oriente, centro del mundo musulmán, el debate sobre la situación y los derechos de la mujeres no ha aparecido hasta muy recientemente.

Es el caso de Arabia Saudita, donde, en enero de 2003, el gran mufti Cheij Abdel Aziz se opuso violentamente a la presencia de mujeres de negocio junto a hombres en un Forum Económico. "Haram"²⁸ declaró el Cheij, denunciando también la publicación de fotos de las mujeres en una situación contraria a la shari'a". Mientras que en este país, las mujeres no tienen ni derecho a conducir un coche, otras mujeres musulmanas, tienen posibilidades de acceder al poder político como ha ocurrido en Pakistán y Bangla Desh, donde han podido llegar a ser Primer Ministro.

En Jordania, las asociaciones denuncian los "crímenes de honor", asesinato de mujeres acusadas de adulterio por parte de sus maridos, hermanos o padres. Otras mujeres son lapidadas, como en Nigeria o Pakistán.

En Irak, la intervención americana militar ha dado alas a los shiitas integristas. Con la decisión 137 del Consejo del Gobierno, los shiitas intentan derogar el código de la familia adoptado en 1958 y que es considerado, también, como uno de los más modernos en los países árabes.

En Asia, donde viven 700 millones de musulmanes, concentrados esencialmente en Indonesia, Pakistán, India y Bangla Desh, la condición femenina no constituye una situación uniforme y está muy ligada, además, a las sociedades y tradiciones

28. Pecat, il·licit, prohibit.
28. Pecado, ilícito, prohibido.

locals. Aquests darrers anys diversos grups islamistes radicals han aparegut i han amenaçat de qüestionar una certa evolució de les societats cap a una forma de laïcitat moderada i tolerant en què l'estatut de les dones constitueix un dels principals pilars.

Això no obstant, la diversitat de situacions de les dones musulmanes no ha de fer-nos oblidar que, en la majoria dels països musulmans, les lleis que regeixen l'estatut personal de les dones tenen moltes més similituds que diferències.

Tampoc no hem d'oblidar que moltes dones musulmanes instal·lades a Europa o filles de pare musulmà continuen sotmeses al dret i a l'estatut personal del seu país d'origen. Hi ha convenis bilaterals entre certs països europeus i alguns països musulmans (com és el cas entre França i el Marroc) que autoritzen l'aplicació del dret familiar del país d'origen, de tal manera que un judici en matèria de divorci, repudiació o domicili conjugal fet en un país musulmà pot tenir repercussions i ser reconegut en un país europeu.

locales. Varios grupos islamistas radicales han ido apareciendo, estos últimos años, amenazando con cuestionar una cierta evolución de las sociedades hacia una forma de laicidad moderada y tolerante donde el estatuto de las mujeres constituye uno de los principales pilares.

Sin embargo, la pluralidad de la situación de las mujeres musulmanas no tiene que hacernos olvidar que, en la mayoría de los países musulmanes, las leyes que rigen el estatuto personal de las mujeres tienen muchas más similitudes que diferencias.

Tampoco debemos olvidar que muchas mujeres musulmanas instaladas en Europa o hijas de padre musulmán siguen sometidas al derecho y al estatuto personal de su país de origen. Existen convenios bilaterales entre ciertos países europeos y algunos países musulmanes (como es el caso entre Francia y Marruecos) que autorizan la aplicación del derecho familiar del país de origen. De tal manera, que un juicio en materia de divorcio, repudiación o domicilio conyugal celebrado en un país musulmán puede tener repercusiones y ser reconocido en un país europeo.

...moltes dones musulmanes instal·lades a Europa o filles de pare musulmà continuen sotmeses al dret i a l'estatut personal del seu país d'origen.

...muchas mujeres musulmanas instaladas en Europa o hijas de padre musulmán siguen sometidas al derecho y al estatuto personal de su país de origen.

El vel en la religió.

La font alcorànica sobre el vel es troba en tres versicles:

- La sura 24 "La Llum" (Al-núr), versicles 30 i 31: «Digues als creients que abaixin la vista amb pudor i que siguin castos. És més correcte. Al·là està ben informat del que fan. I digues a les creients que abaixin la vista amb pudor, que siguin castes i que no mostrin més adorn (zina) que els que són a la vista, que es cobreixin l'escot (juyub) amb el vel (khimar) i que no exhibeixin els seus adorns sinó als seus esposos, als seus pares, als seus sogres, als seus propis fills, als seus fillastres, als seus germans, als seus nebots carnals, a les seves dones, a les seves esclaves, als seus criats mascles freds i als nins que no saben encara de les parts femenines (awra). Que no batin elles amb els peus de manera que es descobreixin els seus adorns ocults. Adreçau-vos tots a Al·là, creients! Potser, així, prospereu.»
- La sura "La coalició" (A l'Ahzáb), versicle 59: «Profeta!, digues a les teves esposes, a les teves filles i a les dones dels creients que es cobreixin amb el mocador (yilbab). És el millor perquè se les distingeixi i no siguin molestades. Al·là és indulgent, misericordiós.»
- La sura "La coalició" (A l'Ahzáb), versicle 53: «Creients! No entreu a les habitacions del Profeta llevat que se us autoritzi per a una menjada... Quan els demaneu [a les seves esposes] un objecte feu-ho des de darrere d'una cortina (hiyab). És més decorós per a vosaltres i per a elles. No heu de molestar l'enviat d'Al·là, ni casar-vos mai amb les que hagin estat les seves esposes. Això, per a Al·là, seria greu.»

El velo en la religión.

La fuente coránica sobre el velo se encuentra en tres versículos :

- La azora 24 "La Luz" (Al-núr), versículos 30 y 31 "Di a los creyentes que bajen la vista con recato y que sean castos. Es más correcto. Alá está bien informado de lo que hacen. Y di a las creyentes que bajen la vista con recato, que sean castas y no muestren más adorno (zina) que los que están a la vista, que cubran su escote (juyub) con el velo (khimar) y no exhiban sus adornos sino a sus esposos, a sus padres, a sus suegros, a sus propios hijos, a sus hijastros, a sus hermanos, a sus sobrinos carnales, a sus mujeres, a sus esclavas, a sus criados varones fríos, a los niños que no saben aún de las partes femeninas (awra). Que no batan ellas con sus pies de modo que se descubran sus adornos ocultos. ¡Volveos todos a Alá, creyentes! Quizás, así, prosperéis."
- La azora "La coalición"(Al Ahzáb), versículo 59 : "¡Profeta! Di a tus esposas, a tus hijas y a las mujeres de los creyentes que se cubran con el manto (yilbab). Es lo mejor para que se las distinga y no sean molestadas. Alá es indulgente, misericordioso."
- La azora "La coalición"(Al Ahzáb), versículo 53 : "¡Creyentes! No entréis en las habitaciones del Profeta a menos que se os autorice a ello para una comida... Cuando les pidáis (a sus esposas) un objeto hacédlo desde detrás de una cortina (hiyab). Es más decoroso para vosotros y para ellas. No debéis molestar al Enviado de Alá, ni casaros jamás con las que hayan sido sus esposas. Esto, para Alá, sería grave."

Interpretats de manera diferent segons les èpoques, les regions i les escoles jurídiques, aquests versicles de l'Alcorà relatius al vel alimenten un debat, encara d'actualitat, vertaderament important en la teologia musulmana. Aquest debat no és recent en el món musulmà i continua dividint els teòlegs. Alguns asseguren que el vel mencionat a l'Alcorà podria ser un xal o un mocador per cobrir l'escot i no l'atapeïtador, la burca o un dels seus variants. Diferents interpretacions asseguren que el vel és recomanat en l'Alcorà i no imposat.

Interpretados de manera diferente según las épocas, las regiones y las escuelas jurídicas, estos versículos del Corán relativos al velo, van alimentando un debate, todavía de actualidad, verdaderamente importante en la teología musulmana. Este debate no es reciente en el mundo musulmán y continua dividiendo a los teólogos. Varios de ellos aseguran que el velo mencionado en el Corán podría ser un chal o un pañuelo para cubrir el escote y no el tupido chador, la burka o uno de sus variantes. Diferentes interpretaciones aseguran que el velo es recomendado en el Corán y no impuesto.

Significat de la paraula Hidyab o Hiyab

Paraula derivada de l'arrel Hyb, de la qual el verb hayaba significa 'amagar', o de manera més precisa 'sostreure de les vistes', 'no deixar veure'. Designa tot obstacle situat entre un objecte o un ésser per aïllar-lo o sostreure'l de la vista, com una tela que cobreix la mirada, però també significa cortina que separa espais, porta, nit, encant, veladura que destorba la visió de Déu, talismà, membrana... En medicina, hiyab cobreix el sentit de fina membrana que separa certes parts de l'organisme les unes de les altres (diafragma, pleura). La paraula també serveix per designar l'himen de la dona (hiyab al bukuria).

Cal assenyalar un punt important: el vel no és propi de l'islam. És una pràctica que ha existit i existeix en moltes altres religions.

En la cultura jueva antiga, el cap cobert era signe de respecte i també de respectabilitat, ja que eren les dones de certa posició social les que es cobrien.

«El cap de la dona és l'home [...]. Si la dona no du vel, rapeu-l'hi [...]. L'home no ha de dur vel: és la imatge de la glòria de Déu, la dona és la glòria de l'home [...]. I l'home no ha estat creat per la dona, sinó la dona per l'home. Heus aquí per què la dona ha de portar sobre el cap el signe de la seva dependència.»

A aquestes altures, qualsevol que llegeixi aquestes afirmacions tan políticament incorrectes pensaria sense dubtar-ho que es tracta d'un extracte d'algun text islàmic. La citació en qüestió, això no obstant, prové d'una de les epístoles que sant Pau adreçà als corintis.

«No estant a la imatge de Déu, la dona ha de portar un vel per mostrar-se sub-

Significado de la palabra Hidyab o Hiyab

Palabra derivada de la raíz Hyb, del cual el verbo hayaba significa esconder, o más precisamente "sustraer a las vistas", no dejar ver. Designa todo obstáculo situado entre un objeto o un ser para aislarlo o sustraerlo a la vista, como tela que cubre de la mirada pero también significa cortina que separa espacios, puerta, noche, encanto, veladura que estorba la visión de Dios, talismán, membrana, ... En medicina, hiyab recubre el sentido de fina membrana que separa ciertas partes del organismo las unas de las otras (diafragma, pleura). La palabra significa también el himen de la mujer (hiyab al bukuria).

Cabe señalar un punto importante: el velo no es propio del Islam. Es una práctica que ha existido y existe en muchas otras religiones.

En la cultura judía antigua, la cabeza cubierta era signo de respeto y también de respetabilidad, ya que eran las mujeres de cierta posición social las que se cubrían.

“El jefe de la mujer, es el hombre [...] Si la mujer no lleva velo, rápésela [...] El hombre no ha de portar velo: es la imagen de la gloria de Dios, la mujer es la gloria del hombre [...] Y el hombre no ha sido creado por la mujer, sino la mujer por el hombre. He aquí por qué la mujer ha de portar sobre su cabeza el signo de su dependencia”

A estas alturas, cualquiera que lea estas afirmaciones tan políticamente incorrectas pensaría sin dudarle que se trata de un extracto de algún texto islámico. La cita en cuestión, sin embargo, proviene de una de las epístolas dirigidas a los Corintios por San Pablo.

“No estando a la imagen de Dios, la mujer tiene que llevar un velo para mostrarse sub-

misa a l'home», extret del diccionari dels inquisidors, publicat el 1494.

El cristianisme en els seus primers temps incorpora aquest costum propi del lloc on va sorgir; costum que queda reflectit en les representacions de la Mare de Déu o de les dones amb què es va relacionar Jesús, que sempre apareixen cobertes. Fins fa pocs anys les dones a Espanya sempre es posaven el vel per entrar en una església. Actualment, totes les dones que visiten el papa es posen vel i les monges continuen portant vestidures àmplies i vel.

Les ploraneres de Romont, Suïssa

Vel o vels?

El debat al voltant del vel no és recent en el món musulmà, però sí que ho és a Europa. Va sorgir a França el 1989 amb el primer cas de tres alumnes que es varen negar a llevar-se el vel a l'escola.

Des dels anys 80, el vel no és tan sols un signe distintiu de la religió musulmana i baròmetre del creixement dels moviments islàmics, sinó que també, paradoxalment, mostra la presència de les dones en l'espai públic. El vel és, sens dubte, un símbol religiós en l'islam (com en altres religions), però té també altres significats.

El vel és, en primer lloc, un signe polític dels moviments islamistes que el reivindiquen com un «instrument d'alliberament de les dones» i com «el dret de la dona a la decència». El vel, com en els temps del profeta Mahoma, és un mitjà de «distinció social respecte de les impies», una manera indirecta d'acordar un estatut superior a les musul-

sumisa al hombre. Es el "diccionario de los Inquisidores", público en 1494.

El cristianismo en sus primeros tiempos incorpora esta costumbre propia del lugar donde surgió; costumbre que queda reflejada en las representaciones de la Virgen María o de las mujeres con las que se relacionó Jesús que siempre aparecen cubiertas. Hasta hace pocos años las mujeres en España siempre se ponían el velo para entrar en una iglesia. Actualmente todas las mujeres que visitan al Papa se ponen velo y las monjas siguen llevando vestiduras amplias y velo.

"Las lloronas" de Romont, Suiza"

¿Velo o Velos?

El debate alrededor del velo no es reciente en el mundo musulmán pero sí lo es en Europa. Surgió en Francia en 1989 con el primer caso de tres alumnas que se negaron a quitarse el velo en la escuela.

Desde los años 80, el velo no es solamente un signo distintivo de la religión musulmana y barómetro del crecimiento de los movimientos islámicos sino también, paradójicamente, la presencia de las mujeres en el espacio público. El velo es, sin ninguna duda, un símbolo religioso en el Islam (como en otras religiones), pero tiene también otros significados.

El velo es, en primer lugar, un signo político de los movimientos islamistas que lo reivindican como un "instrumento de liberación de las mujeres" y "el derecho de la mujer a la decencia". El velo, como en los tiempos del Profeta Mahoma es un medio de "distinción social con las impías"; una manera indirecta de acordarse un estatuto superior a las musulmanas respecto a

29. Enquesta «Pourquoi li hijab gagne du terrain» (Perquè el hiyab guanya terreny?), a la revista Tel Quel, 50, 2-8 de novembre de 2002.

29. Encuesta « Pourquoi le hijab gagne du terrain » (Porqué el hijab gana terreno) en la revista Tel Quel, n°50 Du 02 au 08 novembre 2002.

manes respecte de les que no el duen²⁹.

Per als islamistes més conservadors, les dones velades i, per tant, virtuoses estan en un pedestal, en canvi sermonegen les que adopten una altra vestimenta. És el mateix significat del vel imposat per autoritats polítiques com a Iran, Aràbia Saudita i altres països del Golf que donen suport i financen els grups islamistes amb l'objectiu de bloquejar el debat democràtic en el món àrab. No oblidem tampoc que aquestes autoritats tenen el suport d'alguns governs d'Occident! Els petrodòlars no financen només els integristes sinó també les cadenes satèl·lits àrabs (com Iqra), amb emissions en què prediquen «l'obligació indiscutible del vel» per mitjà d'un famós presentador teelevangalista (Amr Khalid) i de dones artistes famoses penedides que duen el hiyab i s'han convertit en predicadores.

I és aquí en què el significat del vel té el seu vertader significat, «evitar la transparència, velar o amagar determinats assumptes», com bé escriu Fatima Mernissi, i no creure, al contrari, que «una dona decideix dur un mocador al cap per lliure albir, sense rebre pressions dels polítics o del seu marit. És una iniciativa pròpia, una elecció personal, com ho pugui ser la preferència d'un cosmètic o d'un pentinat determinat». L'analfabetisme, especialment de les dones, la desocupació, la crisi de l'ensenyança, la situació dels drets humans, la condició de les dones, els règims autoritaris, etc. són els vertaders

las que no lo llevan²⁹.

Para los islamistas más conservadores, las mujeres "veladas" y, por lo tanto, "virtuosas" están en un pedestal mientras sermonean a las que adoptan un modo diferente de vestimenta. Es el mismo significado del velo impuesto por autoridades políticas como en Irán, en Arabia Saudita y otros países del golfo que apoyan y financian los grupos islamistas con el objetivo de bloquear el debate democrático en el mundo árabe. ¡No olvidemos tampoco que estas autoridades son apoyadas por algunos gobiernos de Occidente! Los petrodólares no financian solamente a los integristas sino también las cadenas satélites árabes (como Iqra), con emisiones predicando "la obligación indiscutible del velo" mediante un famoso presentador "televangelista" (Amr Khalid) y mujeres artistas famosas "arrepentidas" que llevan el hiyab y se han convertido en predicadoras.

Y es aquí donde el significado del velo tiene su verdadero significado, "evitar la transparencia, velar o esconder determinados asuntos", como bien escribe Fátima Mernissi, y no creer, al contrario, que "una mujer decide llevar un pañuelo en la cabeza por libre albedrío, sin recibir presiones de los políticos o de su marido. Es una iniciativa propia, una elección personal, como lo pueda ser la preferencia de un cosmético o un peinado determinado". El analfabetismo, especialmente de las mujeres, el desempleo, la crisis de la enseñanza, la situación de los derechos humanos, la condición de las mujeres, los regímenes autoritarios, etc. son los verdaderos

assumptes que oculten els diferents governs dels països musulmans.

L'obsessió agressiva dels polítics rics cap al vel de les dones no es deu exclusivament a un atac contra les dones, sinó que la seva vertadera intenció és atemptar contra el procés democràtic i una societat civil plena d'esperances. L'objectiu principal era evitar que hi hagués transparència en la presa de decisions polítiques. I si amagaven les dones darrere d'un vel no tan sols callaven el cinquanta per cent de la població, a més era una manera de difondre el seu missatge: «Callar i que no se us vegi» (Romina Forti)³⁰.

...a seva vertadera intenció és atemptar contra el procés democràtic i una societat civil plena d'esperances.

...su verdadera intención es atentar contra el proceso democrático y una sociedad civil llena de esperanzas.

asuntos que están ocultos por los diferentes gobiernos de los países musulmanes.

La obsesión agresiva de los políticos ricos hacia el velo de las mujeres no se debe exclusivamente a un ataque contra las mujeres sino que su verdadera intención es atentar contra el proceso democrático y una sociedad civil llena de esperanzas. El objetivo principal era evitar que hubiera transparencia en la toma de decisiones políticas. Y si escondían a las mujeres tras un velo no solo callaban al cincuenta por ciento de la población, además era una manera de difundir su mensaje "Callaros y que no se os vea." (Romina Forti)³⁰.

Però no totes les dones duen el vel per fer gala de la seva identitat religiosa. En un treball d'investigació sobre el tema, la sociòloga marroquina Rahma Bourquia³¹ hi recull testimonis interessants. En el registre del pudor, el vel «és un signe que distingeix les b'nat ennas (nines de bona família)». Moltes joves el duen amb «el desig d'atreure el respecte de la societat». En aquests casos, R. Bourquia explica que el vel pot servir com un «mitjà de redempció» o com «un acte de purificació». Due el vel té una relació estreta amb la mirada de la societat patriarcal del món musulmà cap a les dones, amb la intenció que

Pero no todas las mujeres llevan el velo para hacer alarde de su identidad religiosa. En un trabajo de investigación sobre el tema, la socióloga marroquí Rahma Bourquia³¹ recoge testimonios interesantes. En el registro del pudor, el velo "es un signo que distingue las b'nat ennas (chicas de buena familia)". Muchas jóvenes lo llevan con "el deseo de atraer el respeto de la sociedad". En estos casos, R. Bourquia explica que el velo puede servir como un "medio de redención" o como "un acto de purificación". Llevar el velo tiene una relación estrecha con la mirada de la sociedad patriarcal del mundo musulmán hacia las mujeres, con la intención de que sean

30. Romina Forti «La identitat de la dona musulmana». En línia: http://www.nodo50.org/observatorio/mujer_musulmana.htm.

31. A la revista Tel Quel, 50. Rahma Bourquia és sociòloga i presidenta (rectora) de la Universitat de Hassan II (Aïn Chock) de Casablanca.

31. En el *Semanal Tel Quel* n° 50. Rahma Bourquia es sociòloga y Presidenta (rectora) de la Universidad de Hassan II - Aïn Chock- de Casablanca.

siguin pures. A partir dels anys 40, el vel té un altre sentit.

La sociòloga Noamane Guessous explica que «a partir d'aquesta edat una imatge negativa de la dona comença a desdenyar-se» i afegeix que «en la menopausa, una dona es diu safi (basta), ndirou âqalna (vindrem a la raó); comença a fer el duel del seu cos a partir del moment en què pensa que no pot donar plaer al seu marit i donar a llum». Es tracta d'un vel de renúncia i d'abstinència; un vel que recorda la vida de les monges en el convent. «Sabent que el seu cos no pot ser entretingut per seduir, ella l'entreté d'una altra manera per preparar-se al servei de Déu. Això li permet obtenir una nova identitat prop dels seus semblants que festegen el fet que adopti el vel com si fos una púber rebuda per a un ritu de passatge», comenta N. Guessous.

Per a totes aquestes dones, joves o en edat de tenir la menopausa, el vel està determinat en relació amb la mirada de l'home i amb la idea que tenen del seu cos.

Hinde Taarji, periodista marroquina, va fer un treball d'investigació basat en una enquesta que va realitzar durant mesos a diferents països islàmics (Egipte, Kuwait, Turquia, Líban, Algèria...) amb la idea de conèixer les raons de moltes dones universitàries, periodistes, bancàries... que han elegit posar-se el vel, fenomen prou estès en aquests darrers anys. Per Hinde Taarji, el vel és una estratègia per conquerir l'espai públic. I ho explica de la manera següent: «Quan s'examinen els testimonis de les dones que duen el vel, una constant reté immediatament l'atenció: la decisió de dur vel és impor-

puras. A partir de los años 40, el velo tiene otro sentido.

La sociòloga Noamane Guessous explica que "a partir de esta edad una imagen negativa de la mujer empieza a desdenarse" y añade "en la menopausia, una mujer se dice safi (basta), ndirou âqalna (vamos a entrar en razón); empieza a hacer el duelo de su cuerpo a partir del momento en que piensa que no puede procurar placer a su marido y dar a luz". Aquí, se trata de un velo de renuncia y de abstinencia; un velo que recuerda la vida de las monjas en el convento. "Sabendo que su cuerpo no puede ser entretenido para seducir, ella lo entretiene de otra manera para prepararse al servicio de Dios. Esto le permite obtener una nueva identidad cerca de su semejantes que festejan su adopción del velo como si fuera una púber recibida para un rito de pasaje", comenta N. Guessous.

Para todas estas mujeres, jóvenes o en edad de menopausia, el velo está determinado en relación con la mirada del hombre y con la idea que tienen de su cuerpo.

Hinde Taarji, periodista marroquí, hizo un trabajo de investigación basado en una encuesta que realizó durante meses en diferentes países islámicos (Egipto, Koweit, Turquia, Líbano, Argelia...) con la idea de conocer las razones de muchas mujeres universitarias, periodistas, bancarias,... que han elegido ponerse el velo, fenómeno bastante extendido en estos últimos años. Para Hinde Taarji, el velo es una estrategia para conquistar el espacio público. Y lo explica de la manera siguiente: "Cuando se examinan los testimonios de las mujeres que llevan el velo, una constante retiene inmediatamente la atención: la decisión de llevar velo es impor-

tant per escapar de l'agressivitat masculina. Per molts homes, l'arribada de les dones a l'espai públic ha estat vista com a intolerable, per a aquells qui consideren que és el seu territori exclusiu. Obligats i forçats a acceptar la marxa del temps, s'hi resignen encara que es reforcen, a vegades, fent pagar a les inoportunes el preu de la seva audàcia escandalosa.

Com que aquestes dones han elegit deliberadament situar-se fora de les fronteres inviolables de l'harem, ells es consi-

tante para escapar a la agresividad masculina. Para muchos hombres, la llegada de las mujeres al espacio público ha sido vista como intolerable para aquellos que consideran que es su territorio exclusivo. Obligados y esforzados a aceptar la marcha del tiempo, se resignan aunque se refuerzan, a veces, a hacer pagar a las inoportunas el precio de su audacia escandalosa.

“Como estas mujeres han elegido deliberadamente situarse fuera de las fronteras inviolables del harén, ellos se consideran

deren alliberats del dret de respectar-les. En reprendre el vel, les dones restableixen d'una certa manera el codi tradicional, i obliguen els homes a sotmetre's de nou a les seves normes. I així a respectar-les com abans. Amb la diferència essencial que, d'aquesta manera, la presència femenina pugui participar així en l'espai públic.» (Taarji H. Els voilées de l'islam, Ed. Eddif Maroc, 1991, p. 320.)

Ana Sánchez, professora en la Facultat de Filosofia de la Universitat de València, afirma el següent: «El sistema patriarcal té una magnífica capacitat de reorganització davant de novetats potencialment perturbadores. I pensem que en uns llocs i d'altres pot adoptar diverses formes. No caiguem en el miratge de pensar que les dones de les societats occidentals estan "alliberades" i les altres dones no ho estan.» Ana Sánchez analitza en un article intitulat «Les mirades i els vels. Els vels dels mirades» els dobles jocs d'invisibilitats entre les dos vores mediterrànies: «La imatge clàssica occidental és que les dones àrabs estan molt subjectades, molt velades, i en canvi nosaltres, o gojosa contrapartida!, estam molt bé. Perquè aquesta imatge de la dona velada, que ens és mostrada en clara interconnexió amb l'integrisme islàmic, és molt reconfortant per a Occident: aquí sí que estan bé les dones.» Continua dient: «[...] les dones d'ambdues vores ens apropam molt més del que pareix. En aquest sentit, hi ha coses que sembla que cap proposta transformadora toca en profunditat i és això: el canvi de rols dins de la família i en la sexualitat. El cos de la dona aquí i allà és considerat com a objecte de desig: allí s'oculta i aquí s'exhibeix en excés [...]. No oblidem que els cossos de les dones

liberados del derecho de respetarlas. Al retomar el velo, las mujeres restablecen de una cierta manera el código tradicional, obligando a los hombres a someterse de nuevo a sus normas. Y así a respetarlas como antes. Con la diferencia esencial de que, de esta manera, la presencia femenina pueda participar así en el espacio público.» (Taarji H. Les voilées de l'islam, Ed. Eddif Maroc, 1991, p. 320.).

Ana Sánchez, profesora en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Valencia, afirma lo siguiente: "el sistema patriarcal tiene una estupenda capacidad de reorganización ante novedades potencialmente perturbadoras. Y pensemos que en unos lugares y otros puede adoptar diversas formas. No caigamos en el espejismo de pensar que las mujeres de las sociedades occidentales están "liberadas" y las otras mujeres no lo están." Ana Sánchez analiza en un artículo intitolado "Les mirades i els vels. Els vels de les mirades" los dobles juegos de invisibilidades entre las dos orillas mediterráneas: "la imagen clásica occidental es que las mujeres árabes están muy sujetadas, muy veladas y en cambio nosotras, ¡o gozosa contrapartida!, estamos muy bien. Pues esa imagen de la mujer velada, que nos es mostrada en clara interconexión con el integrismo islámico es muy reconfortante para Occidente: aquí si están bien las mujeres." Sigue diciendo: "...las mujeres de ambas orillas nos acercamos mucho mas de lo que parece. En este sentido, hay cosas que, al parecer, ninguna propuesta transformadora toca en profundidad y es eso: el cambio de roles dentro de la familia y en la sexualidad. El cuerpo de la mujer aquí y allá es considerado como objeto de deseo: allí se oculta y aquí se exhibe en exceso... No olvidemos que los cuerpos de las muje-

occidentals també duen molts "vels": la joventut i la primor, en primer lloc. I a més reforçat per l'oferta tecnològicocientífica: cirurgia plàstica, tècniques de reproducció assistida, cosmètics, dietes, massatges, moda: molts doblers en joc i moltes indústries i comerços. Tot això sota l'aparença del progrés i legitimat per l'objectivitat científica. Així que en intentar descobrir per què el vel allà i quins eren els vels d'aquí es va fer visible: és el cos de les dones: cos que s'ha carregat de significats eròtics i reproductius en ambdues vores. La mateixa essència: el control i el domini dels cossos de les dones en distintes aparences. I curiosament, la mateixa identitat —la perenne equació dona=còs, la mateixa absència de diferències, per tant. Per això l'afirmació feminista: allò personal és polític: és polític el cos de les dones, i per això les dones volen deslligar-se de la seva associació única amb allò privat, amb la naturalesa.»

...els cossos de les dones occidentals també duen molts "vels": la joventut i la primor...

...los cuerpos de las mujeres occidentales también llevan muchos "velos": la juventud y la delgadez...

res occidentales también llevan muchos "velos": la juventud y la delgadez, en primer lugar. Y además reforzado por la oferta tecnológico-científica: cirugía plástica, técnicas de reproducción asistida, cosméticos, dietas, masajes, moda: mucho dinero en juego y muchas industrias y comercios. Todo ello bajo la apariencia del progreso y legitimado por la objetividad científica. Así que al intentar desvelar porqué el velo allí, y cuales eran los velos de aquí se hizo visible.: Es el cuerpo de las mujeres, cuerpo que se ha cargado de significados eróticos y reproductivos en ambas orillas. La misma esencia, el control y dominio de los cuerpos de las mujeres en distintas apariencias. Y curiosamente, la misma identidad —la perenne ecuación mujer=cuerpo, la misma ausencia de diferencias por tanto. De ahí, la afirmación feminista: lo personal es político, es político el cuerpo de las mujeres, y por ello las mujeres quieren desligarse de su asociación única con lo privado, con la naturaleza."

Altres autors (Botton, L.; Puigvert, L., i Sánchez, M.) afirmen també que els motius pels quals una dona es posa el vel són diversos: intel·lectuals, religiosos o nacionalistes, entre d'altres. Quan el vel és un model social imposat a les dones pels estats —moltes vegades amb el suport de dirigents occidentals— o per certs grups polítics, com és el cas d'Algèria, on les dones han hagut de posar-se el vel per por dels integris-

Otras autoras (Botton L., Puigvert L. y Sánchez M.) afirman también que los motivos por los cuales una mujer se pone el velo son diversos: intelectuales, religiosos o nacionalistas, entre otros. Cuando el velo es un modelo social impuesto a las mujeres por los estados —muchas veces apoyados por dirigentes occidentales— o por ciertos grupos políticos, como es el caso de Argelia donde las mujeres han tenido que ponerse el velo por miedo a los

tes, en realitat és utilitzat per silenciar a les dones, per institucionalitzar-ne la inferioritat. L'obligatorietat del vel com a política d'estat es justifica sobre la base d'una determinada interpretació de la xaria: si és xaria, i si les dones musulmanes han de dur el vel, per què l'imposen a altres dones que no són musulmanes? (per exemple, a Aràbia Saudita, Iran i Afganistan).

Aquestes autores afirmen que no cal oblidar que aquesta imposició també es pot reconèixer de forma inversa: la imposició de no dur vel, encara que aquesta vegada sota la pretesa justificació de la defensa dels drets humans. El vel és identificat com a senyal inconfusible de l'integrisme i d'endarreriment. El cas més visible és Turquia, on es va impedir a les estudiants graduar-se en la universitat si no accedien a llevar-se el hiyab. Fins i tot es va arribar a l'extrem de tancar-los la porta d'entrada a la universitat i, recentment, hi ha el cas de França, amb la llei de prohibició de signes religiosos ostentosos a les escoles públiques i que té com a principal objectiu prohibir a les joves que duen el vel l'accés a l'escola.

Les dones es troben davant de la disjuntiva de triar entre l'educació o la seva identitat i creença, com si ambdues coses fossin antagòniques. Tant la prohibició com la imposició no respecten la voluntat de la dona.

integrists, en realidad está utilizado para silenciar a las mujeres, para institucionalizar su inferioridad. La obligatoriedad del velo como política de estado se justifica sobre la base de una determinada interpretación de la Sharia: si es Sharia, y si las mujeres musulmanas tienen que llevar el velo, ¿porqué lo imponen a otras mujeres que no son musulmanas? (en Arabia Saudita, Irán y Afganistán).

Estas últimas autoras afirman que no hay que olvidar que esta imposición también se puede reconocer de forma inversa: la imposición de no llevar velo, aunque esta vez bajo la pretendida justificación de la defensa de los derechos humanos. El velo es identificado como señal inconfundible del integrismo y de atraso. El caso más visible es Turquía donde se impidió a las estudiantes graduarse en la universidad si no accedían a quitarse el hiyab. Incluso se llegó al extremo de cerrarles la puerta de entrada a la universidad y, más recientemente, está el caso de Francia con la ley de prohibición de "signos religiosos ostentatorios" en las escuelas públicas y que tiene como principal objetivo prohibir a las jóvenes que llevan el velo el acceso a la escuela.

Las mujeres se encuentran ante la disyuntiva de escoger entre la educación o su identidad y creencia, como si ambas cosas fuesen antagónicas. Tanto la prohibición como la imposición no respetan la voluntad de la mujer.

El vel de les dones musulmanes a Europa: prohibir o no prohibir?

El debat que agita França sobre el vel és impensable que es produeixi al Regne Unit, a Bèlgica, a Holanda o a Alemanya; encara que la qüestió de la integració de la població estrangera sí que és una qüestió que es planteja amb força. Farid Aichoune ens explica, en un article en el *Nouvel Observateur*³², com és tractada la qüestió del vel en alguns països europeus. A Gran Bretanya (2 milions de musulmans, sobretot d'origen hindú paquistanès), on l'anglicanisme és la religió de l'Estat, no hi ha cap legislació que reglamenti l'ús del vel, de la quipà del turbant sikh³³, tant a l'escola com a l'administració. Fins i tot, alguns col·legis condicionen, no lluny de la capella, una sala d'oració per als musulmans, distribueixen menjar halal a les cantines..., fins en la policia podem trobar una dona amb mocador.

A Holanda, la religió, qualsevol quina sigui, és considerada com a pilar de la nació. Una llei prohibeix tota discriminació religiosa. Les empreses no tenen dret a penalitzar una empleada per negar-se a renunciar al vel durant les hores de treball. Una decisió de la Comissió per a la Igualtat de Tractament, el 1998, estipula «la prohibició del mocador en el lloc del treball és discriminatòria cap a les dones que desitgen exhibir les seves conviccions religioses».

El velo de las mujeres musulmanas en Europa: ¿Prohibir o no prohibir?

*El debate que agita a Francia sobre el velo es impensable que se produzca en el Reino Unido, Bélgica, Holanda o en Alemania, aunque la cuestión de la integración de la población extranjera sí que es una cuestión que se plantea con agudeza. Farid Aichoune nos explica en un artículo en el *Nouvel Observateur*³², cómo es tratada la cuestión del velo en algunos países europeos. En Gran Bretaña (2 millones de musulmanes, sobre todo de origen indopakistaní), donde el anglicanismo es la religión del estado, no hay ninguna legislación que reglamente el uso del velo, de la kippa o del turbán sikh³³, tanto en la escuela como en la administración. Incluso, algunos colegios acondicionan, no lejos de la capilla, una sala de oración para los musulmanes, distribuyen comida "halal" en las cantinas... Hasta en la policía podemos encontrar una mujer con pañuelo.*

En Holanda, la religión, cualquiera que sea, es considerada como "pilar" de la nación. Una ley prohíbe toda discriminación religiosa. Las empresas no tienen derecho a penalizar a una empleada por negarse a renunciar al velo durante las horas de trabajo. Una decisión de la Comisión para la Igualdad de Tratamiento, en 1998, estipula "la prohibición del pañuelo en el lugar del trabajo es discriminatoria hacia las mujeres que desean exhibir sus convicciones religiosas".

32. Aichoune Farid, «Tous voiles dehors». Web de *Nouvel Observateur*, 15 de maig de 2003, núm. 2010. www.nouvelobs.com/dossiers/p2010/at194671.html

33. Un incident ha sorgit a propòsit del turbant d'un sikh que la hierarquia de Scotland Yard ha intentat prohibir per raons de seguretat, sense èxit.

A Bèlgica, el principi de neutralitat en l'ensenyança condueix a la mateixa indiferència cap al vel. Cap llei, cap decret de les autoritats imposa una regla en aquesta matèria. En alguns barris d'aquest país, els alumnes de confessió musulmana (principalment d'origen marroquí) poden arribar a representar el 40% de la població escolar, i el vel és, en general, acceptat.

A Alemanya, l'ensenyança del catolicisme i del protestantisme és obligatòria a les escoles públiques, excepte amb una demanda escrita dels pares.

A Espanya, el vel es pot dur tant als establiments escolars públics com també als col·legis privats catòlics. Un sol conflicte aïllat va sorgir a Madrid quan la direcció d'un establiment catòlic es va negar que la petita Fátima guardàs el seu vel a classe. L'alumna ha estat transferida a un establiment públic.

Només França ha adoptat una llei que prohibeix «els signes ostentosos de religió» aplicada des de setembre de 2004 a les escoles públiques.

La iraniana Chirine Ebadi, premi Nobel de la Pau, una militant en contra de l'obligació de dur el vel al seu país, ha declarat que «apartat de l'escola les joves que duen el vel només farà d'elles millors preses per als fonamentalistes. [...] Si els drets humans són oblidats pels països democràtics en nom de la lluita contra el terrorisme, això aporta aigua al molí als adversaris dels drets humans. [...] L'única manera de lluitar contra el fonamentalisme és el saber, la cultura i la instrucció»³⁴.

En Bélgica, el principio de neutralidad en la enseñanza lleva a la misma indiferencia hacia el velo. Ninguna ley, ningún decreto de las autoridades impone una regla en esta materia. En algunos barrios de este país, los alumnos de confesión musulmana (principalmente de origen marroquí) pueden llegar a representar el 40% de la población escolar y el velo es, en general, aceptado.

En Alemania, la enseñanza del catolicismo y del protestantismo es obligatoria en las escuelas públicas, salvo una demanda escrita de los padres.

En España, el velo se puede llevar tanto en los establecimientos escolares públicos como también en los colegios privados católicos. Un solo conflicto aislado surgió en Madrid cuando la dirección de un establecimiento católico se negó a que la pequeña Fátima guardara su velo en clase. La alumna ha sido transferida a un establecimiento público.

Solo Francia ha adoptado una ley que prohíbe "los signos ostentatorios de religión" aplicada desde septiembre 2004 en las escuelas públicas.

La iraní Chirine Ebadi, Premio Nobel de la Paz, una militante en contra de la obligación de llevar el velo en su país ha declarado "apartat de la escuela a las jóvenes que llevan el velo solo hará de ellas mejores presas para los fundamentalistas. (...) Si los derechos humanos son olvidados por los países democráticos en nombre de la lucha contra el terrorismo, esto aporta agua al molino a los adversarios de los derechos humanos.(...)La única manera de luchar contra el fundamentalismo, es el saber, la cultura y la instrucción"³⁴.

34. «Unix loi antilaïque, antiféministe et antisociale», Le Monde Diplomatique, febrer de 2004.

Excloure les joves de l'escola pública facilita que tornin a les mesquites o a les escoles religioses que, cada vegada més, proliferaran en el si de la comunitat musulmana. D'aquesta manera, elles tindran més dificultats per decidir per si mateixes, no tan sols si dur el vel o no sinó també el projecte de la seva vida.

Sens dubte, a França, una possible explicació d'aquesta mesura és la pujada de l'islamisme militant a la perifèria, com una alternativa a una integració fracassada, explicació que dona Hnifa Cherifi, medidora del Ministeri de l'Educació Nacional.

La convicció que «la meua cultura és l'islam» s'ha estès entre els joves, a Europa, especialment en els barris perifèrics. És el resultat d'una assignació identitària, proferida d'una manera més o menys explícita per la societat. A França, quan es parla de primera, segona o tercera generació es fa referint-se als magribins. No és el cas de Raymond Forni, expresident de l'Assemblea Nacional, que va arribar a França als 17 anys però que mai no es dirà d'ell que és un immigrant de primera generació, o com el cas de Françoise Giroud³⁵, gran periodista, d'origen polonès, filla de pares turcs instal·lats a França, i com Marie Curie, premi Nobel³⁶.

Excluir a las jóvenes de la escuela pública facilita que vuelvan a las mezquitas o a las escuelas religiosas que, cada vez más, proliferarán en el seno de la comunidad musulmana. Ahí, ellas tendrán más dificultad en decidir por si mismas, no solamente si llevar o no el velo sino también el proyecto de su vida.

Sin ninguna duda, en Francia, una posible explicación de esta medida es la subida del islamismo militante en las periferias, como una alternativa a una integración fracasada, explicación que da Hnifa Cherifi, medidora del Ministerio de la Educación Nacional.

La convicción "mi cultura es el Islam" se ha extendido entre los jóvenes, en Europa, especialmente en los barrios periféricos. Es el resultado de una asignación identitaria, proferida de una manera más o menos explícita por la sociedad. En Francia, cuando se habla de "primera", "segunda" o "tercera generación" se hace refiriéndose a los magrebíes. No es el caso de Raymond Forni, ex-Presidente de la Asamblea Nacional que llegó a Francia a los 17 años pero que nunca se dirá de él que es un inmigrante de "primera generación" o como el caso de Françoise Giroud³⁵, gran periodista, de origen polones, hija de padres turcos instalados en Francia y como Marie Curie, Premio Nobel.³⁶

35. Periodista, escriptora i dona política, Françoise Giroud va néixer el 1916 i va morir el 2003, i era filla de pares turcs instal·lats a França. Del 1945 fins al 1953, va dirigir la redacció de la revista Elle. Amb Jean-Jacques Servan-Schreiber, va ser fundadora del setmanal L'Express, que va dirigir fins al 1974. Nomenada secretària d'Estat encarregada del Ministeri de la Condició Femenina entre 1976 i 1977, i, més tard, del Ministeri de Cultura. Ha publicat una dotzena de llibres, essencialment biografies de dones.

35. Periodista, escriptora y mujer política, Françoise Giroud nació en 1916 y falleció en el 2003, de padres turcos instalados en Francia. De 1945 hasta 1953, ella dirige la redacción de la revista Elle. Con Jean-Jacques Servan-Schreiber, es fundadora del semanal L'Express que dirige hasta 1974. Nominada Secretaria de Estado encargada del Ministerio de la Condición Femenina entre 1976 y 1977 y, más tarde, del Ministerio de la Cultura. Ha publicado una docena de libros esencialmente biografías de mujeres.

36. Marie Curie, de fadrina Marie Skłodowska, va emigrar a França per acabar els seus estudis. Es casà amb l'universitari Pierre Curie i va obtenir el premi Nobel de Física el 1903 pels seus treballs sobre la radioactivitat. Marie Curie va obtenir sola el premi de Química el 1911.

La qüestió de com anomenar els joves magribins i la utilització despectiva del terme beurs són símptomes dels fracassos de la integració. La qüestió del vel és una altra. A Europa, reivindicar-se com a musulmà o musulmana es viu, avui dia, com una revenja per part d'aquests joves. Tenen el sentiment que l'entorn europeu els és hostil. Creuen que ja no tenen res més per perdre. Però el fenomen és a més el resultat d'una reactivació de l'islamisme a escala internacional i que s'estengui en les comunitats d'immigrants, sobretot en zones marginals. Si la societat receptora mobilitza —davant de la presència creixent d'immigrants— discursos i sentiments basats en el temor de la pèrdua de la seva integritat i cohesió cultural, les poblacions immigrants, al seu torn, mobilitzen la seva cultura com a recurs de contestació cap a les formes d'exclusió de l'ordre social dominant. Si bé «els/les immigrants són construïts/descom d'altres, al seu torn, construeixen els seus propis altres» (Maquieira, 2000).

Dur el vel pot néixer d'una lliure decisió de la dona, encara que siguin diversos els motius que impulsen a posar-se'l. A Europa, les musulmanes que decideixen dur-lo no haurien de ser víctimes de discriminació en els àmbits educatiu, cultural, laboral o personal. Aquestes dones no han de ser considerades estrangeres. Moltes d'elles viuen a Europa i són ciutadanes europees. Algunes s'han convertit a l'islam, com a Lila i Alma Lévy³⁷. Moltes elegeixen portar el vel perquè simbolitza la pertinença cultural i religiosa.

La cuestión de cómo llamar a los jóvenes magrebíes y la utilización despectiva del término "beurs"; son síntomas de los fracasos de la integración. La cuestión del velo es otra. En Europa, reivindicarse como musulmán o musulmana se vive, hoy en día, como una revancha por parte de estos jóvenes. Tienen el sentimiento de que el entorno europeo les es hostil. Creen que ya no tienen nada más que perder. Pero el fenómeno es además el resultado de una reactivación del islamismo a nivel internacional y su extensión en las comunidades de inmigrantes, sobre todo en zonas marginales. Si la sociedad receptora moviliza —ante la presencia creciente de inmigrantes— discursos y sentimientos basados en el temor a la pérdida de su integridad y cohesión cultural, las poblaciones inmigrantes, a su vez, movilizan su cultura como recurso de contestación hacia las formas de exclusión del orden social dominante. Si bien "las/los inmigrantes son contruidos como otras/os, a su vez, construyen sus propios otras/os" (Maquieira d'Angelo, 2000).

Llevar el velo puede nacer de una libre decisión de la mujer, aún siendo diversos los motivos que impulsan a ponérselo. En Europa, las musulmanas que deciden llevarlo no deberían ser víctimas de discriminación a nivel educativo, cultural, laboral o personal. Estas mujeres no deben ser consideradas extranjeras. Muchas de ellas viven en Europa y son ciudadanas europeas. Algunas se han convertido al Islam, como Lila y Alma Lévy³⁷. Muchas eligen llevar el velo porque simboliza la pertenencia cultural y religiosa.

37. Lila i Alma, de 18 i 16 anys d'edat, són filles de dos excomunistes; la mare, d'origen algerià, no practicant, i el pare, un advocat jueu que es reclama ateu. El 24 de setembre de 2003, Lila i Alma es varen presentar en el Liceu Henri-Wallon, a Aubervilliers, amb el cap embolicat amb vels negres. Les nines varen ser enviades cap a casa. Aquest cas va revifar el potèmic debat sobre el vel i va conduir cap a la llei de prohibició de signes religiosos a les escoles públiques franceses.

37. Lila y Alma, de 18 y 16 años de edad, son hijas de dos ex-comunistas; la madre de origen argelino no practicante y el padre, un abogado judío que se reclama ateo. El 24 de septiembre del 2003, Lila y Alma se presentaron en el Liceo Henri-Wallon en Aubervilliers, con la cabeza envuelta en negros

Això no obstant, els governs, les feministes, les dones musulmanes, etc. han d'oposar-se a qualsevol temptativa d'imposició o de prohibició del vel, ja sigui dins o fora d'Europa.

El que pot impedir a una dona velada ser autònoma no és el seu mocador sinó les lleis discriminatòries que exclouen, avui dia, les nines de les escoles i, més tard, dels llocs de treball.

Les lleis i les polítiques que regulen les migracions i les polítiques d'integració estan basades en la hipòtesi que els emigrants són homes i tenen les dones familiars al seu càrrec, quan la realitat és una altra. Cada vegada més, la dona ve sola, amb el seu propi projecte migratori: estudiar, ampliar i perfeccionar la seva formació, anhels democràtics, llibertat i alliberament del rígid control familiar, fugida d'unes tradicions que impedeixen el desenvolupament de la seva personalitat, guanyar doblers, gaudir del benestar del Primer Món... El viatge es realitza amb voluntat de transformar l'existència personal i familiar des de la doble perspectiva material i cultural.

Les polítiques d'immigració solen tenir efectes negatius sobre la situació de les dones. Quan la regularització d'una dona es realitza a partir de la seva condició d'esposa d'un immigrant o d'un espanyol, s'expedeix un permís de residència no laboral, els efectes del qual són perjudicials per a les dones (Col·lectiu Ioé): Col·loca la dona en una situació de dependència respecte de la seva parella masculina, qüestió que és especialment greu en aquells casos de ruptura del vincle conjugal, especialment per a les dones musulmanes que poden ser repudiades.

Sin embargo, los gobiernos, las feministas, las mujeres musulmanas, etc., deben oponerse a cualquier tentativa de imposición o prohibición del velo, ya sea dentro o fuera de Europa.

Lo que puede impedir a una mujer velada ser autónoma no es su pañuelo sino las leyes discriminatorias que excluyen, hoy en día, a las niñas de las escuelas y, más tarde, de los lugares de trabajo.

Las leyes y políticas que regulan las migraciones y las políticas de integración están basadas en la hipótesis de que los emigrantes son hombres y las mujeres familiares a su cargo, cuando la realidad es otra. Cada vez más, la mujer viene sola, con su propio proyecto migratorio: estudiar, ampliar y perfeccionar su formación, anhelos democráticos, libertad y liberación del rígido control familiar, huida de unas tradiciones que impiden el desarrollo de su personalidad, ganar dinero, disfrutar del bienestar del Primer Mundo,... El viaje se realiza con voluntad de transformar la existencia personal y familiar desde la doble perspectiva material y cultural.

Las políticas de inmigración suelen tener efectos negativos sobre la situación de las mujeres. Cuando la regularización de una mujer se realiza a partir de su condición de esposa de un inmigrante o de un español, se expide un permiso de residencia no laboral, cuyos efectos son perjudiciales para las mujeres (Colectivo Ioé) : Coloca a la mujer en una situación de dependencia respecto a su pareja masculina, cuestión que se hace especialmente grave en aquellos casos de ruptura del vínculo conyugal, especialmente para las mujeres musulmanas que pueden ser repudiadas.

Condiciona la dona a estar apartada del mercat de treball, circumstància que pot limitar les seves possibilitats de guanyar autonomia i relacions socials, o bé l'obliga a treballar en condicions d'irregularitat, la qual cosa implica més possibilitats de ser explotada i de trobar-se en circuits laborals tancats sense perspectives de promoció. En cas de violència conjugal, les dones tenen una sola i única alternativa: quedar amb el marit o ser expatriades.

Condiciona a la mujer a permanecer apartada del mercado de trabajo, circunstancia que puede limitar sus posibilidades de ganar autonomía y relaciones sociales o bien la obliga a trabajar en condiciones de irregularidad, lo que conlleva mayores posibilidades de ser explotada y de permanecer en circuitos laborales cerrados sin perspectivas de promoción. En caso de violencia conyugal, las mujeres tienen una sola y única alternativa: quedarse con el marido o ser expatriadas.

Jamila, professora d'àrab a l'Estudi General Lul·lià. / Jamila, profesora de árabe en el Estudio general Luliano.

Conclusió

Les dones immigrants de diferents nacionalitats i confessions s'ocupen, avui dia, a Europa, del treball domèstic i de tenir cura dels infants i ancians; tasques que les dones europees han anat deixant per poder ingressar en el mercat laboral i tenir visibilitat social. Així, la visibilitat social d'algunes dones dels països rics es fa a costa de la invisibilitat d'altres dones, les immigrants.

Ser dona és com una història inacabada, una marginació sostinguda. Per a la dona immigrant és una marginació múltiple: per ser dona, estrangera i pobre. És a dir, per gènere, classe, ètnia i posició en l'ordre mundial.

Uns dels avanços de la teoria feminista és que qüestiona la categoria dona com la representació d'una realitat monolítica i homogènia, i que accepta la diversitat de les situacions de les dones.

El moviment de dones és ampli i ha demostrat la seva capacitat de transcendir les fronteres nacionals, de classe i ètnia. Cal no fer invisibles les semblances que hi ha entre les dones i, en aquest cas, entre les autòctones i les dones immigrants. Les dificultats per accedir a unes condicions laborals dignes, per lluitar contra l'opressió a les llars i en el mercat del treball, per compatibilitzar la capacitat professional i l'ocupació remunerada amb les responsabilitats familiars, per afrontar les diverses formes d'estigmatització i de violència, la prostitució, etc. són, entre d'altres, problemes comuns que poden ser font no tan sols de trobada sinó també d'aliança en una nova política de solidaritat i civisme (Maquieira, 1995).

Conclusión

Las mujeres inmigrantes de diferentes nacionalidades y confesiones se ocupan, hoy día, del trabajo doméstico y del cuidado de los niños y ancianos en Europa; tareas que las mujeres europeas han ido dejando para poder ingresar en el mercado laboral y tener visibilidad social. Así, la visibilidad social de algunas mujeres de los países ricos se va haciendo a costa de la invisibilidad de otras mujeres, las inmigrantes.

Ser mujer es algo así como una historia inacabada, una marginación sostenida. Para la mujer inmigrante es una marginación múltiple: por ser mujer, extranjera y pobre. Es decir, por género, clase, etnia y posición en el orden mundial.

Uno de los avances de la teoría feminista es el cuestionamiento de la categoría mujer como la representación de una realidad monolítica y homogénea y la aceptación de la diversidad de las situaciones de las mujeres.

El movimiento de mujeres es amplio y ha demostrado su capacidad de transcender las fronteras nacionales, de clase y etnia. Es preciso no invisibilizar las semejanzas que existen entre las mujeres, y en este caso, entre las autóctonas y las mujeres inmigrantes. Las dificultades de acceder a unas condiciones laborales dignas, de luchar contra la opresión en los hogares y en el mercado del trabajo, de compatibilizar la capacitación profesional y el empleo remunerado con las responsabilidades familiares, de afrontar las diversas formas de estigmatización y violencia, la prostitución, etc. son, entre otros, problemas comunes que pueden ser fuente no solo de encuentro sino de alianza en una nueva política de solidaridad y civismo. (Maquieira, 1995).

El moviment de dones és ampli i també té el seu lloc en les societats musulmanes, en les quals és un moviment recent que reflexiona sobre el sistema preestablert i la religió musulmana. En aquest sistema, es poden introduir ajustaments, però, de tota manera, cal qüestionar-lo, ja que la laïcitat continua essent un terreny prohibit i pronunciar-se a favor és considerat un sacrilegi.

Igual que les aportacions crítiques de les feministes negres i llatinoamericanes al moviment feminista, les dones musulmanes també poden enriquir el moviment mundial de dones. A les diferents parts del món musulmà, elles intenten mobilitzar-se i lluiten contra l'integrisme, del qual són les primeres víctimes, contra les lleis discriminatòries (codis d'estatut personal, codis penals...), contra l'analfabetisme, l'exclusió del mercat de treball, la feminització de la pobresa i per millorar les seves condicions de vida.

Els mitjans de comunicació no es fan eco de les lluites de les dones i dels debats en el món musulmà. No es fan eco, tampoc, de les mobilitzacions i de les lluites de les dones musulmanes immigrants als països receptors com a ciutadanes d'Europa. En general, estan més preocupats per mostrar una imatge de les musulmanes com a víctimes passives, analfabetes, sumises i culturalment endarrerides, velades i manipulades pels integristes, i no com a subjectes polítics i ciutadanes que lluiten per canviar una situació de desigualtat i discriminació. Moltes vegades, l'aportació de les dones, les seves capacitats, les seves competències, el seu coratge i la seva resistència estan

El movimiento de mujeres es amplio y también tiene su sitio en las sociedades musulmanas, donde es un movimiento reciente que reflexiona sobre el sistema preestablecido y la religión musulmana. En este sistema, se pueden introducir ajustes pero de ninguna forma cuestionarlo ya que la laicidad sigue siendo un terreno prohibido y pronunciarse a favor es considerado un sacrilegio.

Al igual que las aportaciones críticas de las feministas negras y latinoamericanas al movimiento feminista, las mujeres musulmanas también pueden enriquecer el movimiento mundial de mujeres. En las diferentes partes del mundo musulmán, ellas intentan movilizarse y luchan contra el integrismo del cual son las primeras víctimas, contra las leyes discriminatorias (códigos de estatuto personal, códigos penales, ...), contra el analfabetismo, la exclusión del mercado de trabajo, la feminización de la pobreza y para mejorar sus condiciones de vida.

Los medios de comunicación no se hacen eco de las luchas de las mujeres y los debates en el mundo musulmán. No se hacen eco, tampoco, de las movilizaciones y de las luchas de las mujeres musulmanas inmigrantes en los países receptores como ciudadanas de Europa. En general, están más preocupados en mostrar una imagen de las musulmanas como víctimas pasivas, analfabetas, sumisas y culturalmente atrasadas, veladas y manipuladas por los integristas y no como sujetos políticos y ciudadanas que luchan para cambiar una situación de desigualdad y discriminación. Muchas veces, la aportación de las mujeres, sus capacidades, sus competencias, su coraje y su resistencia están ocultos. Es importante romper con los estereos.

ocults. És important trencar amb els estereotips cap a les dones dels països musulmans i la imatge que se'n té. Cal el suport de les dones i dels homes defensors dels drets humans a Europa contra totes les formes d'integrisme, i, d'això, en dependrà també la lluita per millorar les condicions de vida de les dones musulmanes, tant a Europa com als seus països d'origen.

tipos hacia las mujeres de los países musulmanes y la imagen que se tiene de ellas. Es necesario el apoyo de las mujeres y hombres defensores de los derechos humanos en Europa contra todas las formas de integristas y, de ello, dependerá también la lucha en mejorar las condiciones de vida de las mujeres musulmanas, tanto en Europa como en sus países de origen.

Bibliografia

- BALTA, P. (1994) . *El gran Magreb. Madrid: Siglo XXI de España. 315 p.*
- BENERIA, L (1991) . «Globalización de la economía y el trabajo de las mujeres». *Revista d'Economía y Sociología del Trabajo*, núm. 13/14. p.23-25.
- BEN ALI, D; MARTENS, A (1993) . «Analyses de politique économique appliquées au Maroc». *Rabat: Groupe de Recherche en Economie Internationale, Université Mohamed V.*
- BERZOSA, C (2002) . «Introducción a la globalización». A: CC.OO Gaceta Sindical. *Reflexión y Debate. Sindicalismo y Globalización. Juny de 2002.*
- BESSIS, S (1992) . *Mujeres del Magreb. Lo que está en juego. Madrid: Ed. Horas y Horas. (Las Femineras.)*
- ELASCO ,C (2003) . «Une immigration féminine». A: *Grand de Sable*, núm. 446, 3 de desembre 2004. *Extret de la contribució al seminari sobre les dones migrants, 12 i 14 de novembre de 2003, del II Fòrum Social Europeu.*
En línia: www.france.attac.org/IMG/pdf/attacinfo446.pdf
- BRAVO ,E (2004) . «Globalisation économique et flux migratoires féminins. Le cas des femmes latino-américaines "illégalisées" en Suisse». *Conferència del 29 de gener de 2004 al cicle Santé, Droits de l'Homme et Nouvelles Insécurité.*
En línia: <http://www.dhsante.org/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=46>
- CASTILES, S; MILLER, M. (1993) . *The age of migration. International Polulation Movements in the Modern World. Nova York: Guilfor Pulbications.*
- GREGORIO G† C; RAMÍREZ FERNÁNDEZ Á. (2000) . «¿En España es diferente...? Mujeres inmigrantes dominicanas y marroquíes?»
En línia: www.bib.uab.es/pub/papers/02102862n60p257.pdf
- CUBIDES MARTÍNEZ, O . (2001) . *La mujer inmigrante. Ámbito Maria Corral.*
En línia: www.stei-i.org/multicultcat.pdf
- DESARROLLO Y SOLIDARIDAD (2002) . «Testimonios de solidaridad. El drama de la inmigración». (*Pliegos de Opinión.*)
En línia: <http://www.pliegosdeopinion.net/pdo4/desysolid/nqprimera.htm>
- KHACHANI, M. (2001) . «La femme maghrébine immigrée dans l'espace économique des pays d'accueil. Quelques repères.»
En línia: http://www.iussp.org/Brazil2001/s20/s27_P08_khachani.pdf. [Consultada el 22 de juliol de 2004.]

LACOMBAJ, (2002) . «Migraciones en la era de la globalización: temas de debate y nuevas perspectivas». Cuadernos de Geografía, 72, 2002.

LÓPEZ PLAZA, M.A (1997) . «Efectos de las políticas de ajuste estructural en la situación de las mujeres magrebíes». A: Género, clase y etnia en los nuevos procesos de globalización. Madrid: IUEM – UAM.

LÓPEZ LARA, E. (2002) . «Los desplazamientos humanos en el mundo actual. Movimientos migratorios y globalización». A: De sur a sur. Análisis multidisciplinar del fenómeno migratorio hacia Europa. Sevilla: Universitat de Sevilla.

MAQUIEIRA D'ANGELO, V.; GREGORIO GIL, C; GUTIÉRREZ LIMA, E. (2000) . «Políticas públicas, género e inmigración». A: PÉREZ CANTÓ, P. (ed.). También somos ciudadanas. Madrid: UAM.

MATA, R (1997) . «La mujer en el Corán como fuente de la Xaria: posibilidad de nuevas interpretaciones». Anales de Historia Contemporánea, 13, febrer de 1998, p.17-23.

MOUJOU, N (2003) . «Migrations au féminin: des marocaines entrées seules en France». En línia:
http://www.generiques.org/migrations_marocaines/interventions/nasima_moujoud.pdf

NAÏR, N (2003) . «Trabajo femenino en una empresa agroindustrial foránea en Marruecos». Treball d'investigació per obtenir el DEA a l'Institut Universitari d'Estudis de la Dona de la Universitat de València dirigit per la professora Concha Domingo.

PÉREZ, C (2003) . «Las inmigrantes en la prensa: víctimas sin proyecto migratorio». Mugak, núm. 24, tercer trimestre de 2003.

PÉREZ, B. (1991-92) . «Panorámica sobre el status social de la mujer magrebí». Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos. 40-41 (1). p. 303-335.

ROQUE, M.A: «Mujer y migración en el mediterráneo occidental». Institut Català de la Mediterrània. Curs de formació per a professionals sobre les polítiques d'immigració a Catalunya.
En línia: <http://www.nodo50.org/ddhmmujeres/dossier/web/cap4/procedencia.htm>

TARAN, P.A; GERONIMI, P. (2003) . «Globalización y migraciones laborales: importancia de la protección». Perspectivas sobre Migraciones Laborales 3S. Oficina Internacional del Trabajo.

TILLION, G. (1982) . *Le harem et les cousins*. París: Seuil

VIRUELA MARTÍNEZ R.; DOMINGO PÉREZ, C. (2002). «La Dinámica inmigratoria. Perspectivas socio geográficas». *Cuadernos de Geografía*, 72, 2002.

ZOUARI, F. (2002). *Le voile islamique. Histoire et actualité, du Coran à l'affaire du foulard*. Lausana: Editions Favre. 171 p.